

**FORHOLDET
MELLEM
TRO OG GERNINGER
I
LUTHERS
HELLIGGØRELSESLÆRE**

**Speciale i kirkehistorie, december 2006
Af: Daniel Burgdorf
Vejleder: Steffen Kjeldgaard-Pedersen**

Indholdsfortegnelse

1	Indledning	2
1.1	Problemformulering	2
1.2	Begrundelse for emnevalg	3
1.3	Primærkilder og metode	5
1.4	Kort rids over den seneste forskningshistorie.....	9
2	Helliggørelseslæren i Store Galaterbrevskommentar	11
2.1	Retfærdiggørelsen som grundlag	11
2.2	Gal. 2, 3-5	14
2.2.1	<i>Gode gerninger og ydre fromhed</i>	14
2.2.2	<i>Evangeliets sandhed</i>	16
2.2.3	<i>Lovens opgave</i>	17
2.3	Gal. 2, 13-16	18
2.3.1	<i>Loven og den troende</i>	19
2.3.2	<i>Gerninger inden og efter retfærdiggørelsen</i>	21
2.4	Gal. 2, 18-19	24
2.4.1	<i>Loven og nåden i det praktiske liv</i>	24
2.4.2	<i>At være død fra loven</i>	25
2.5	Gal. 3,10-12	26
2.5.1	<i>Borgerlig retfærdighed / retfærdighed overfor Gud</i>	26
2.5.2	<i>At være lovens gørere</i>	27
2.5.3	<i>Troens gerninger</i>	33
2.6	Gal. 3,23-25	35
2.6.1	<i>Loven som et fængsel</i>	35
2.6.2	<i>Den troende og loven</i>	36
2.7	Gal. 5,5-6	38
2.7.1	<i>Retfærdighed i håbet</i>	39
2.7.2	<i>Troen er virksom</i>	40
2.8	Gal. 5,13-18	43
2.8.1	<i>Den kristne frihed er ikke en frihed for kødet</i>	43
2.8.2	<i>Troen og de gode gerninger</i>	44
2.8.3	<i>At vandre i Ånden og ikke fuldbyrde kødets begæring</i>	46
3	Tematisk perspektivering	49
3.1	Forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse.....	50
3.2	Den troendes forhold til loven	57
3.3	Den kristnes hellige livsførelse	62
3.4	Formaningens nødvendighed	68
4	Afslutning	71
5	Litteraturliste	75
6	Deutsche Zusammenfassung	77

1 Indledning

1.1 Problemformulering

Når man bevæger sig ind i Martin Luthers teologi, får man meget hurtigt en klar fornemmelse af, at han på ingen måde blot er teoretiker. Alle hans skrifter er præget af en uløselig forbindelse til et levende, engageret og kæmpende trosliv. Ikke desto mindre er den side af Luthers teologi, der har med konkret livsførelse at gøre, måske den mest forbigåede.

I denne specialeafhandling har jeg sat mig for at se nærmere på forholdet mellem tro og gerninger i Luthers helliggørelseslære. Helliggørelseslære skal her forstås som læren om den kristnes liv efter omvendelsen og om væksten i dette liv. Det bærende i min undersøgelse af emnet er en analyse af Luthers undervisning herom, primært i uddrag af Store Galaterbrevskommentar fra 1531. Desuden vil jeg inddrage hans vigtige skrift mod Louvain-teologen Jakob Latomus fra 1521 samt fem prædikener over 1. Joh. 4,16-21 fra 1532.

Den overordnede problemstilling ”*Forholdet mellem tro og gerninger i Luthers helliggørelseslære*” rummer en række underspørgsmål, som også løbende behandles: Hvordan er forholdet mellem retfærdiggørelsen og helliggørelsen? Hvad er drivkraften i den troendes helliggørelse? Hvordan skal den troende forholde sig til loven? Er der tale om en reel vækst – og hvordan fremmes væksten? Hvordan er forholdet mellem den ydre forvandling i livsførelsen og den indre forvandling af viljen? Hvilken rolle spiller de gerninger, som helliggørelsen virker og fremmer hos den troende, for retfærdiggørelsen? Hvilken rolle spiller de i dommen? Er helliggørelsen udelukkende resultat, eller er den også forudsætning for frelse? Gør evangeliet mennesker passive? Hvordan modvirkes passivitet i det hele taget?

Emnet er stort, og der dukker nye spørgsmål op, når man først begiver sig ind i det. Her vil jeg blot bestræbe mig på at komme omkring de spørgsmål, jeg finder relevante ud fra en grundig analyse af udvalgte passager fra Store Galaterbrevskommentar. Ellers ville rammerne for en opgave som denne naturligvis sprænges.

1.2 Begrundelse for emnevalg

Gennem længere tid har jeg været optaget af den tilsyneladende spænding, der findes i Det nye Testamente i forholdet mellem læren om ufortjent og uforskyldt frelse af nåde alene på den ene side og læren om helliggørelse, gerninger, konkret efterfølgelse og vækst hos den troende på den anden side. Så vidt jeg kan se, problematiseres denne spænding på ingen måde i Skriften selv, og alligevel kan jeg som lutheraner ind imellem have en fornemmelse af, at logikken knækker. Hvordan kan nåden forkyndes så frit og menneskets eget ansvar samtidig betones så stærkt?

I læsningen af Luthers tekster har det slået mig, at der hos ham findes en tilsvarende spænding. En af Luthers og reformationens helt store fortjenester er et skarpt blik for lov og evangelium og en frigørende forkyndelse af retfærdiggørelse ved tro alene. Ikke desto mindre spiller tanken om vækst, om kødets dødelse, om udfejnning af synden, om et liv i konkret efterfølgelse, helliggørelse og gode gerninger en helt central rolle i Luthers teologi.

Når jeg på trods heraf alligevel af og til ved læsningen af Paulus' formaningsafsnit kan sidde med en fornemmelse af, at Paulus (med et anakronistisk udtryk) er "uluthersk", så skyldes det muligvis, at denne sidstnævnte side af Luthers teologi er noget underbetonet. Med andre ord: Min fornemmelse er, at den generelle opfattelse at Luthers teologi i dag er temmelig ensidig. Man har en forestilling om, at Luther, groft sagt, betoner evangeliet og den frie og ufortjente nåde fantastisk stærkt, men til gengæld næsten glemmer alt, hvad der har med gerninger, forpligtelse og konkret livsførelse at gøre. Det er dernæst en nærliggende beskyldning, at Luthers lære gør mennesker passive, fordi den netop fjerner ansvaret og æren fra os og vore fortjenester og gerninger og fokuserer så stærkt på troen, som bare klynger sig til Kristus og ikke har noget at bygge på i os.

Min tese går på, at det i virkeligheden på ingen måde er Luthers teologi, der er ensidig, men at den generelle opfattelse af ham i dag – som jeg fornemmer og vurderer den – til gengæld i høj grad er det. For mig at se er problemet, at det, som Luther faktisk siger om at leve et helligt liv i efterfølgelse af Jesus (og det er i virkeligheden ikke så lidt), er kommet til at stå i skyggen af hans befriende

forkyndelse af evangeliet, som ganske rigtigt var hans hovedanliggende. Dermed er man kommet til at spille noget ud mod hinanden, som for Luther hang nøje sammen.

Mit anliggende i denne opgave er ikke først og fremmest at undersøge forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse i Luthers teologi, men derimod at rette fokus mod Luthers helliggørelseslære og *her* se nærmere på forholdet mellem tro og gerninger. Her må der imidlertid tages et forbehold, for selvfølgelig er det umuligt at tale om helliggørelse – i hvert fald hvis det er Luthers teologi, det handler om – uden at tale om retfærdiggørelse. Retfærdiggørelsen er jo grundlaget for helliggørelsen, og man kan og skal ikke skille de to begreber ad. Alligevel vil jeg gerne forsøge at se nærmere på Luthers positive lære om at leve et helligt liv og se nærmere på, hvilken rolle henholdsvis troen og gerningerne spiller i dette liv.

Hvis min antagelse om, at der findes en så vigtig, men svagt belyst, del af Luthers teologi, virkelig er sand, hvad kan årsagen til det så være? Det er et stort spørgsmål, som det ville kræve mange og grundige undersøgelser i nyere kirkehistorie at give et blot nogenlunde fyldestgørende svar på. Dette er ikke hensigten her, men alligevel vil jeg indledningsvis pege på noget af det, der springer i øjnene som en mulig og oplagt forklaring.

Helt overordnet er det en meget naturlig og genkendelig menneskelig reaktion, når man har opdaget en alvorlig fare, at man så betoner alternativet til og værnet mod denne fare så stærkt, at man faktisk bliver meget ensidig. Når det handler om den ovenfor omtalte skæve betoning i forståelsen af Luthers teologi, skal et vigtigt element i årsagen hertil utvivlsomt findes her. I den grove version, har man i kølvandet på Luther ganske enkelt været så bange for gerningsretfærdighed, at man meget ensidigt har betonet den frie nåde og menneskets totale afmagt og passivitet. Resultatet er blevet, at man næsten ikke har turdet tale om gerninger af frygt for at falde tilbage i den vranglære, som Luther gjorde op med, og hver gang talen er kommet ind på helliggørelse og vækst i kristenlivet, har man i den grad været på vagt.

Denne overordnede forklaring har vist sig at have noget på sig adskillige gange i løbet af kirkehistorien siden reformationen. Det er for mig at se denne reaktion, der skinner igennem i forskellige retninger, lige fra røster i reformationens kølvand, til

frygten for at havne i gerningsretfærdigheds-grøften, som man kan spore i mange evangelisk-lutherske sammenhænge i dag.

Uanset, hvad årsagen til denne skæve betoning rent faktisk er, så er den utvivlsomt temmelig hæmmende for en sand og frugtbar forståelse af Luthers teologi. Jeg tror, man misforstår Luther fundamentalt, hvis man ikke har blik for hans betoning af det kristne liv. Luther skelner enormt skarpt mellem tro og gerninger, når det handler om *retfærdiggørelsen*. Her står tro og gerninger i den skarpeste modsætning til hinanden – ja, reelt har loven og gerningerne slet ingen plads i samvittigheden. Men når vi kommer til *helliggørelsen*, til det konkrete kristne liv, stiller Luther på ingen måde tro og gerninger op som modsætninger – nej, her hænger de uløseligt sammen.

På baggrund af ovenstående finder jeg det både yderst interessant og relevant at gå ind i en nærmere analyse af forholdet mellem tro og gerninger i Luthers helliggørelseslære. Hertil kommer endnu en personligt motiverende faktor, der har at gøre med mine erfaringer som forkynder i lutherske sammenhænge. Her oplever jeg en stor efterspørgsel efter konkret vejledning til et kristenliv i praksis, og samtidig fornemmer jeg en stadigt voksende mistanke hos mange om, at en luthersk forkyndelse er med til at passivisere, fordi den fjerner ansvaret fra os mennesker og driver os hen til Kristi fuldbragte værk. Her bliver spørgsmålet uhyre aktuelt: Hvordan leve og forkynde, så det sande kristenliv fremmes?

1.3 Primærkilder og metode

Luthers forfatterskab er stort og omfattende, og i en opgave som denne, er man naturligvis nødt til at vælge et meget snævert udsnit af dette omfattende hele. Det betyder dels, at man bliver nødsaget til at fravælge en hel del, som også kunne være relevant for emnet, og dels, at der bliver en grad af tilfældighed i det valg, man træffer, fordi stofmængden ganske enkelt bevirker, at det ikke er muligt at tage alt op til vurdering.

Som grundlag for min behandling af det foreliggende emne, har jeg valgt Luthers Store Galaterbrevskommentar (herefter oftest blot: Galaterbrevskommentaren) fra

1531 som den vigtigste kilde.¹ Det har jeg gjort med bevidstheden om, at dette valg umiddelbart kan virke overraskende i en opgave om Luthers *helligørelseslære*. Som Luther selv nævner hen mod slutningen, hvor han går forholdsvis hurtigt hen over udlægningen af kødets gerninger, var det netop denne gang især hans mening "... ved udlægning af Galaterbrevet at fremstille artiklen om *retfærdiggørelsen* så klart som muligt"² (min kursivering). Når jeg alligevel har valgt dette skrift som min primære kilde, så har det en række årsager, som skal angives her:

For det første er Galaterbrevskommentaren et relativt sent, meget centralt og vigtigt skrift. Det betyder, at det er velegnet, hvis man ønsker et pålideligt billede af hovedtankerne i den modne Luthers teologi. Ganske vist er skriftet bearbejdet og foranlediget udgivet i 1535 af Luthers unge ven Georg Rörer³, men i Luthers fortale til originaludgaven vedkender han sig det utvetydigt som en pålidelig gengivelse af de forelæsninger, han holdt i sidste halvår af 1531.⁴

For det andet har jeg fundet det afgørende at arbejde med den mindre polemiske del af Luthers skrifter. Som ovenfor nævnt har alle Luthers arbejder en nær forbindelse til det liv, den kristne lever. Hans positive udfoldelse af dette aspekt er dog ikke så udtalt i de skrifter, der har med det direkte opgør med pavekirken at gøre. I lyset heraf er Galaterbrevskommentaren oplagt, fordi den må siges at høre til den mere positivt forkyndende og undervisende del af Luthers værker. Den er ikke blottet for polemik, men det er værd at bemærke, at polemikken praktisk talt er direkte udledt af Paulus' polemik mod de falske apostle i Galaterbrevet. Luthers udlægning ville sådan set ikke være tro mod brevet, hvis det polemiske var udeladt. Alligevel bærer skriftet tydeligt præg af, at Luthers sigte først og fremmest er positivt opbyggende og undervisende.

Set i den kirkehistoriske kontekst, er der ingen tvivl om, at diskussionerne om retfærdiggørelseslæren i kølvandet på rigsdagen i Augsburg med de evangeliskes fremlæggelse af Confessio Augustana i 1530, har været en motiverende faktor for Luthers forelæsninger over Galaterbrevet i 1531. Faktisk havde han allerede i

¹ Luthers store Galaterbrevskommentar findes med titlen *In epistolam S. Pauli ad Galatas Commentarius* i WA 40 I, 33-688 samt WA 40 II, 1-184

² WA 40 II, 109, 34f.

³ Se Helge Haystrups indledning til skriftet i *Store Galaterbrevskommentar I, Credo Forlag, København 1981 p. 9-13.*

⁴ WA 40, I, 33, 1ff.

efteråret 1530 planer om at udarbejde et skrift om retfærdiggørelsen, men først i forelæsningerne over Galaterbrevet året efter fik han altså givet sin grundige undervisning om denne helt centrale lære. Dette er den rent kirkehistoriske baggrund for den klarhed, der skinner igennem i kommentaren.

For det tredje er Galaterbrevskommentaren et meget afbalanceret skrift, forstået på den måde, at Luther her ikke bare kæmper på én front (med fare for ensidighed), men på flere. Som Helge Haystrup gør opmærksom på⁵, er én af de væsentlige forskelle mellem den Lille og den Store Galaterbrevskommentar, at Luther i den sidstnævnte ikke ”kun” kæmper mod den katolske vranglære, men også mod sværmerne. Udover disse to fronter forekommer der mig at være endnu en front – nemlig mod dem, der mistolker Luthers afvisning af lovens og gerningernes plads i retfærdiggørelsen som et udtryk for, at han er ligeglad med gerningerne. Denne kamp på flere fronter kommer ofte til overfladen i skriftet, og den tvinger Luther til at tale tydeligt, så han ikke bliver misforstået i nogen retning. Det er, som om han har en smertelig bevidsthed om, at den rette middelvej mellem grøfterne nu virkelig må klargøres omhyggeligt. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, hvordan Luther gennem hele skriftet trækker paralleller mellem henholdsvis Paulus, menighederne i Galatien og vranglærerne på den ene side og sin egen forkyndelse, sine tilhørere og papisterne/sværmerne på den anden side. Det siger noget om, at det anliggende og budskab, som Paulus lægger pen til i Galaterbrevet, for Luther at se, er det samme, der skal betones for at sætte tingene på deres rette plads i hans egen samtid.

For det fjerde er det gået mere og mere op for mig i arbejdet med skriftet, at det forhold, at dets hovedanliggende er at klargøre artiklen om *retfærdiggørelsen*, snarere er en styrke end en svaghed med henblik på dets anvendelse i en opgave som denne om *helliggørelsen*. Dels gør Luther herved i Galaterbrevskommentaren det klart, at det ikke lader sig gøre at tale om helliggørelse og den kristnes liv og virkelig gode gerninger uden at retfærdiggørelsen er, ikke bare grundlaget, men også den til stadighed afgørende grundtone og det fortsatte fundament. Denne iagttagelse er i sig selv en temmelig vigtig lektie om, hvad helliggørelse er i luthersk forstand. Dels er det yderst bemærkelsesværdigt – og en bekræftelse af min

⁵ Se Helge Haystrups indledning til skriftet i *Store Galaterbrevskommentar I*, Credo Forlag, København 1981 p. 9-13.

tese om, at en del af Luthers teologi er underbetonet – at man i et skrift, der har et andet hovedanliggende, faktisk bliver belært rigtig meget om helliggørelse, det kristne liv og gode gerninger, hvis man begynder at gå i detaljer med det.

Det er naturligvis ikke muligt, og emnet taget i betragtning i og for sig heller ikke relevant, at gennemgå hele Galaterbrevskommentaren i denne opgave. Efter en grundig læsning af skriftet med helliggørelseslæren som indgangsvinkel, har jeg derfor udvalgt de passager, hvor Luther behandler emnet mest indgående. Disse passager vil jeg lade danne det egentlige udgangspunkt for min analyse. Jeg har lagt vægt på også at behandle passager fra den første del af kommentaren, som ikke direkte handler om helliggørelse for at få et pålideligt billede af, hvor afgørende retfærdiggørelseslæren er for helliggørelseslæren i Luthers teologi.

Udover Galaterbrevskommentaren, som vil være genstand for den egentlige analyse, har jeg i opgavens sidste og mere systematiske del valgt også at inddrage *Rationis Latomianae Confutatio* fra 1521.⁶ Dette skrift er godt nok skrevet omtrent ti år tidligere end Galaterbrevskommentaren. Når jeg alligevel har valgt at inddrage det i opgaven, skyldes det, ud over at det er et af Luthers meget vigtige skrifter, ikke mindst, at det er med til at afklare det forhold mellem retfærdiggørelse og helliggørelse, som vi genfinder i Galaterbrevskommentaren.

Desuden har jeg valgt også at inddrage fem prædikener over 1. Johs. 4,16-21, som Luther holdt i sommeren 1532.⁷ Ganske vist skal disse prædikener behandles med en vis forsigtighed, eftersom de ikke stammer direkte fra Luthers egen hånd, men blev nedskrevet og bearbejdet af Luthers medarbejder Caspar Cruciger. Alligevel finder jeg det både forsvarligt og gavnligt at benytte mig af dem i denne sammenhæng. Dels behandler Luther i disse prædikener et tema, som han også berører i Galaterbrevskommentaren, nemlig gerningernes betydning i dommen. Dette tema berører han også andre steder, men disse prædikener udgør den mest udførlige behandling af det, som jeg er stødt på. Hans behandling af det her ligger for øvrigt helt i tråd med og i fin forlængelse af de antydninger, han har i Galaterbrevskommentaren. Dels stammer disse prædikener fra nogenlunde samme

⁶ Skriftet findes i WA 8, 36-129. Originaltitlen er: *Rationis Latomianae pro incendiariis Louvaniensis Scholae sophistis redditae, Lutheriana confutatio*.

⁷ Disse prædikener findes i WA 36, 416-77 med titlen: "Etliehe schöne Predigten aus der Epistel S.Johannis. Von der Liebe".

tid som Galaterbrevskommentaren, hvilket i denne sammenhæng er en fordel, eftersom min undersøgelse går på den modne Luthers teologi og ikke på eventuelle forskelle mellem den yngre og den ældre Luther.

Med ovennævnte kilder som det primære grundlag er det min hensigt at undersøge forholdet mellem tro og gerninger i Luthers helliggørelseslære. Efter en lille oversigt over den seneste forskningshistorie, vil det bærende i undersøgelsen være en analyse af de udvalgte passager fra Galaterbrevskommentaren. Nogle afsnit vil jeg gå lettere henover end andre, men i det store hele vil jeg lave en analyserende gennemgang af de valgte uddrag. Derefter vil jeg på mere systematisk vis, ved inddragelse af de øvrige primærkilder og i dialog med sekundærlitteraturen, perspektivere Luthers helliggørelseslære, som den kommer til udtryk i Galaterbrevskommentaren. Endelig vil jeg forsøge at samle det hele i en konklusion.

1.4 Kort rids over den seneste forskningshistorie

Når det drejer sig om Luthers helliggørelseslære, så har vi at gøre med en side af Luthers teologi, som mange har berørt, men kun få behandlet virkelig indgående. Det er naturligvis langt fra muligt indenfor rammerne af denne undersøgelse at danne sig noget, der bare ligner et overblik over alt, som kunne have relevans. Derfor vil jeg også her primært koncentrere mig om de værker, jeg selv inddrager i opgaven og dermed forsøge blot at tegne hovedlinierne i den forskning, jeg har fundet mest relevant for min undersøgelse.

For først lige at trække hovedlinierne op, så var diskussionen blandt ledende Luhterforskere fra 1920-erne og frem til midten af århundredet ikke i særlig høj grad præget af forståelsen af Luthers helliggørelseslære, men i langt højere grad af forståelsen af forholdet mellem retfærdiggørelsen og fornyelsen. Forskere som Friedrich Loofs, Karl Holl og Reinhold Seeberg lagde meget vægt på det effektive aspekt i retfærdiggørelseslæren. Denne forståelse gjorde forskere som Rudolf Hermann, Paul Althaus, Heinrich Bornkamm og Regin Prenter op med, idet de

betonede det forensiske aspekt i retfærdiggørelsen og forstod fornyelsen som noget, der sådan set var indeholdt i retfærdiggørelsen.⁸

I 1949 kom Svend Lerfeldt i sin afhandling *Den kristnes kamp – mortificatio carnis* med et meget væsentligt og bemærkelsesværdigt bidrag, når det handler om Luthers helliggørelseslære. Det er væsentligt, fordi Lerfeldt, ifølge sit eget udsagn med sin vægtlægning på den kristnes kamp og troens øvelse, greb fat i en meget grundlæggende men ikke desto mindre meget overset side af Luthers teologi.⁹ Bemærkelsesværdig er Lerfeldts afhandling, fordi den udgør en af de meget få monografier, som koncentrerer sig om et tema, der direkte har med Luthers helliggørelseslære at gøre.

Relevant for nærværende undersøgelse har jeg også fundet Wilfried Joests bog *Gesetz und Freiheit* fra 1951. Hovedtemaet i Joest's fremstilling er egentlig den troendes forhold til loven og diskussionen om lovens tredje brug. Disse temaer ligger lige under overfladen, når man søger at afdække Luthers lære om helliggørelsen. I forlængelse heraf har Ole Modalslis bog *Das Gericht nach den Werken* fra 1963 også vist sig at være yderst relevant til belysning af Luthers vægtlægning på gode gerninger og en hellig livsførelse.

Siden engang midt i 1970-erne har et nybrud i den finske Lutherforskning vakt stor opsigt. Denne nyere finske Lutherforskning med Tuomo Mannermaa i spidsen handler egentlig ikke direkte om helliggørelse, men går meget på forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse – eller måske snarere på foreningen af retfærdiggørelse og helliggørelse med den stærke betoning af Kristus som nærværende i troen. Alligevel har jeg fundet det relevant at forholde mig til finnerne, eftersom det er umuligt at tale luthersk om helliggørelsen uden forbindelse til retfærdiggørelsen.

⁸ Ovenstående bygger på Asger Chr. Højlands fremstilling af forskningshistorien. Se Højlund p. 12ff.

⁹ Jf. Svend Lerfeldt p. 12-13.

2 Helliggørelseslæren i Store Galaterbrevskommentar

2.1 Retfærdiggørelsen som grundlag

Som ovenfor nævnt, er det først og fremmest i sidste del af Galaterbrevskommentaren, at Luther udfolder helliggørelseslæren. Vil man beskæftige sig med Luthers teologi og læren om helliggørelse på troværdig vis, er det dog nødvendigt først at opholde sig ved grundlaget for alt, hvad han senere siger om gerninger. Derfor vil jeg forsøge at analysere udvalgte afsnit fra hele kommentaren, men gøre det med helliggørelseslæren som indgangsvinkel. I første omgang vil vi rette opmærksomheden mod nogle af de afsnit i første del af Galaterbrevskommentaren, hvor Luther blandt andet er optaget af den kristnes forhold til loven, og hvor han gør det klart, at loven og de gode gerninger slet ingen plads skal have i den troendes samvittighed, når det handler om retfærdiggørelsen. Samtidig understøtter han kraftigt, at han ikke forkaster de gode gerninger. De skal blot ikke blandes ind i, hvordan et menneske bliver retfærdigt overfor Gud.

Meget tidligt, allerede i sin kommentar til Gal. 1,2, gør Luther rede for sin skelnen mellem det at være hellig og det at føre et liv, der ser helligt ud i andre menneskers øjne. Han stiller med Hieronymus spørgsmålet, hvordan Paulus kan tale om *menighederne* i Galatien, når det handler om mennesker, der er blevet ført bort fra troen af vranglærere. Luther svarer i første omgang, at Paulus her benytter sig af en synekdoke¹⁰. Paulus taler altså om *menigheder* – dvs. om noget helligt – selv om der er meget ved dem, der ikke er helligt. Dernæst udfolder Luther, hvori den kristne hellighed består. Den kristne kirke er ikke hellig på grund af noget ydre, men fordi den har Ordet og sakramenterne hos sig. Med andre ord er den kristne hellighed altså ikke noget menneskeskabt, men noget Gud giver. Det understreger Luther i det følgende, hvor han siger: ”Derfor skal ingen kalde sig hellig på grund af sin stand i livet eller sine gerninger, om han faster, beder, aver sit legeme, giver almisser til fattige, trøster de bedrøvede og fortvivlede o.s.v. I modsat fald havde også farisæeren hos Lukas (kap. 18) været en hellig. Gerningerne er ganske vist

¹⁰ En synekdoke er en talefigur, som ifølge Luther ofte bruges i Skriften. Kort sagt består den i, at man betegner helheden ved at sige noget om en del af den.

gode, og Gud kræver dem med strenghed af os. De gør os bare ikke hellige. Men du og jeg, kirken, byen og folket er helligt, ikke ved sin egen, men ved en fremmed, ikke ved en aktiv, men ved *en passiv hellighed*, fordi det har guddommelige og hellige ting, nemlig kaldelsen til præsteembedet, evangeliet, dåben o.s.v. Ved dem er det helligt!”¹¹

Her er det for det første væsentligt at hæfte sig ved, at Luther taler om den kristne hellighed som noget, der har sin grund i Guds handlinger og ikke i vore. Hellig er ikke noget, man bliver ved at gøre gode gerninger, men noget, man er ved Guds nåde. Luther bruger altså her med andre ord helligheden helt synonymt med retfærdigheden, som han normalt ville beskrive med ord som ”fremmed” og ”passiv”. Dette understreges også af hans reference til teksten om farisæeren og tolderen i templet fra Luk. 18, hvor Jesus jo netop siger, at det var tolderen og ikke farisæeren, der gik hjem som *retfærdig* (Luk. 18,14).

For det andet er det værd at bemærke, at Luther her, som mange andre steder, understreger, at han ikke benægter, at gode og fromme gerninger i ydre forstand virkelig er gode, og at Gud kræver en from livsførelse af os. Sagen er bare, at det ikke er de gode gerninger, der gør os hellige. Her slås tonen an til en sand luthersk helliggørelseslære, i hvilken det netop er en grundlæggende hovedpointe, at det ikke er de gode gerninger, der gør et menneske godt, men at et menneske, som er blevet født på ny og er blevet hellig ved den passive hellighed, *gør* gode gerninger – gerninger, som virkelig (ikke blot i ydre forstand) er gode og Gud velbehagelige, fordi de springer ud af troen. Dette vil vi vende tilbage til og behandle mere indgående senere, men lad blot tonen være slået an her.

Indledningsvis skal der her nævnes endnu et grundlæggende og gennemgående aspekt. Det drejer sig om noget af det, Luther kommer ind på i sin kommentar til Gal. 1,4. Her gør han det klart, at vores synd ikke er en ringe og ubetydelig sag, som det sådan lige lader sig gøre at gøre fyldest for, men at den ”... omfatter Guds evige

¹¹ ”Quare nemo se sanctum dicat propter suum vitæ genus, propter sua opera, si ieiunet, oret, castiget corpus, eleemosynas det pauperibus, consoletur tristes et afflictos etc. Alioqui pharisaeus apud Lucam esset etiam Sanctus. Opera quidem bona sunt, et Deus severe exigit ea a nobis, Verum non faciunt nos sanctos, Sed ego, tu sancti sumus, Ecclesia, Civitat, populus sanctus est non sua sed aliena, non activa sed passiva sanctitate, Quia res habet divinas et sanctas, scilicet vocacionem ministerii, Evangelium, Baptisma etc., Per quae est sanctus.” WA 40, I, 70, 15-22. Hvor intet andet er nævnt citers på dansk efter Helge Haystups oversættelse, Credo Forlag, Kbh. 1981/1992.

vrede og Satans herredømme...”.¹² Syndens størrelse og alvor viser sig i den pris, Gud måtte betale for at købe os fri fra den og følgerne af den: Sin egen søns blod.

Før vi indser, hvor stor og alvorlig og uoverkommelig synden er, og hvor absolut nødvendigt Jesu offer er, tager vi også fejl i vores bedømmelse af *livsførelsen*. Til gengæld sker der noget med os, når disse ting går op for os og vi griber om Kristus i tro: ”Når vi er oplært i denne tro og af hele vort hjerte holder os til det menneske, Jesus Kristus, så går der et lys op for os, og vi får et sundt skøn, så vi med største vished og frihed kan bedømme alle former for livsførelse.”¹³

Luther fortsætter med at forklare, at når vi har indset, hvor mægtig og alvorlig en tyran synden er, så kan vi gennemskue alt det, der bygger på noget andet end Kristus til retfærdiggørelse og frelse, som hykleri. Kendetegnene for hykleriet – eller for alle de tomme og fordærvelige sekter – er, at ”... Guds og Kristi herlighed ved dem ikke blot fordunkles, men helt ryddes af vejen, mens vor egen berømmes og befæstes.”¹⁴

Denne tanke, at Guds og Kristi herlighed og ære (*gloria Dei et Christi*) skal berømmes, er meget afgørende for Luther. Han siger det ikke direkte, men det er som om, det ligger under overfladen, at han her er stødt på et uomgængeligt, klargørende og trøsterigt argument mod gerningsretfærdighed i sin egen søgen efter en nådig Gud: Hvis jeg tror, at min retfærdighed og fred med Gud bygger på *mine* gerninger og *mit* hellige liv, så tager jeg æren fra Gud og giver den til mig selv, og det er den største og alvorligste synd. Det kan derfor aldrig være i overensstemmelse med Guds tanke.

Med dette argument afsløres alt det, der ser så helligt og fromt ud – men i virkeligheden kun er det på overfladen – som hykleri, selvberømmelse og tomhed. Heraf følger, at det virkeligt hellige liv kun kan leves af den, som først helt uden

¹² Jeg gengiver her hele sætningen: ”Qui haec bene considerat, intelligit Peccati vocabulum aeternam Dei iram et totum regnum Satanae complecti nec levem rem esse peccatum.” WA 40, I, 84, 22-24.

¹³ ”Si hac fide instructi adhaeserimus tote corde isti homini Iesu Christo, tum aperitur nobis lux et sano iudicio informamur, ut certissime et liberrime de omnibus vitae generibus iudicare possimus.” WA 40, I, 85, 17-19.

¹⁴ Jeg gengiver her hele sætningen: ”Ibi statim iudicamus istas sectas omnes vanas esse et perniciosas, quibus non solum obscuratur gloria Dei et Christi, sed etiam penitus tollitur et nostra illustratur et stabilitur.” WA 40, I, 85, 23-25.

egen fortjeneste og medvirken er blevet retfærdiggjort og hellig. Derved berømmes Guds herlighed og ære.

Alt, hvad der berøver Guds og Kristi herlighed og ære og giver den til os, er vranglære – uagtet at det så ser nok så fromt og helligt ud. Det gælder både, når det handler om retfærdiggørelsen, men også når det handler om helliggørelsen forstået som en hellig livsførelse og vækst i kristenlivet. Luther får hermed endeligt anvist gerningerne deres rette plads i helliggørelsen; hvis gerningerne stjæler æren fra Gud og giver den til os, er det gerningsretfærdighed og lovtrældom, men hvis gerningerne springer ud af det nye liv og en ny genfødt vilje, er der tale om virkelig gode gerninger, som er Gud til behag.

Så vidt de indledende bemærkninger, og nu til den egentlige analyse af de udvalgte afsnit.

2.2 Gal. 2, 3-5

2.2.1 Gode gerninger og ydre fromhed

Ud fra disse vers, som overfladisk betragtet blot handler om omskærelse, gør Luther identiteten mellem Paulus' og sit eget anliggende meget tydelig. Præcis som Paulus forholdt sig til omskærelse, forholder Luther sig til faste og andre fromhedsøvelser. Får man det rette lys over Paulus' opgør, ser man, at dette ikke bare handler om en praktisk diskussion, men om selve evangeliets sandhed. Omskærelsen i sig selv forkastes ikke, men afvises som noget, der er nødvendigt til retfærdighed. Nøglen til forståelsen af teksten ligger ifølge Luther i, at Titus ikke blev *tvunget* til at lade sig omskære. Der er altså ikke noget forkert i omskærelsen, men den er ikke *nødvendig* til frelse. Havde den været det, ville apostlene netop have tvunget Titus til at lade sig omskære.

På nøjagtig samme måde forholder Luther sig til faste og andre fromhedsøvelser. Han forkaster dem ikke i sig selv (de kan endog være meget nyttige som en øvelse

for troen)¹⁵, men som midler til opnåelse af syndsforladelse forkaster han både dem og alle gode gerninger.

Paralleliteten eller identiteten mellem Paulus og Luther går imidlertid ikke blot på deres anliggende, men også på den reaktion, deres forkyndelse møder. Begge bliver de nemlig mødt med præcis den samme misforståede kritik, fordi folk hører deres afvisning af henholdsvis omskærelsens og fromhedsøvelsernes nødvendighed til opnåelse af evig frelse som en fordømmelse og unyttiggørelse af disse ting. Folk hører med andre ord ikke, hvad de i virkeligheden siger, og netop derfor er kritikken helt uberettiget og misforstået. Paralleliteten mellem Paulus og sig selv bruger Luther hele tiden som et stærkt, underliggende og gennemgående argument for, at han har Guds ord på sin side, og at modstanderne er på vranglærernes side.

Luthers anliggende er at argumentere for, at ligesom kritikken af Paulus var forfejlet, sådan er påstanden om, at Luther fordømmer gode gerninger, det i lige så høj grad. Han udtrykker det selv sådan: ”For i mange århundreder tilbage har ingen lært bedre og mere fromt om gerninger, end vi nu gør o.s.v.”¹⁶

Det er værd at bemærke, at det allerede her – altså endnu inden Luther i Galaterbrevskommentaren tager fat på den egentlige undervisning om gerningernes plads i den kristnes liv – fremgår med al ønskelig tydelighed, at bruger man Luthers teologi som en undskyldning for passivitet og ligegyldighed med gode gerninger, så tager man alvorligt fejl. Det gør man i hvert fald, hvis man samtidig bilder sig ind at være i overensstemmelse med Luthers intention. At faren ved hans teologi måske er, at evangeliets frihed bliver betonet på en sådan måde, at gerningerne nærmest forsvinder, kan der givetvis være noget om, men hans intention er en helt anden.

Det er vigtigt for Luther at understrege, at denne diskussion ikke bare er overfladisk og ikke blot drejer sig om disse ydre handlinger. Nej, den er dybt alvorlig, fordi den dybest set drejer sig om det afgørende spørgsmål: Er loven nødvendig til frelse eller ej? Havde det ikke været for dette, kunne Paulus sagtens have tilladt, at Titus blev omskåret, og Luther havde gerne fulgt pavens forskrifter (selvom de kun er

¹⁵ Troens øvelse nævner Luther ikke direkte her, men han taler (meget tankevækkende) om omskærelsen som et tegn, fædrene ”... havde øvet deres tro ved” (WA 40, I, 157, 17f.). Se i øvrigt 3.3 om troens øvelse.

¹⁶ ”Nam nemo multis retro saeculis melius ac magis pie de operibus docuit, quam nos hodie etc.” WA 40, I, 157, 30-31.

menneskelige), men nu holder de begge fast, og giver sig ikke det mindste, fordi det, der står på spil, er selve evangeliets sandhed.

2.2.2 *Evangeliets sandhed*

Spørgsmålet om evangeliets sandhed er netop det, der er omdrejningspunktet i Luthers udlægning af Gal. 2,4-5. Implicit i udtrykket ”evangeliets sandhed” ligger, at der åbenbart findes både et sandt og et falsk evangelium. Luther beskriver meget kort og præcist den egentlige forskel på disse to: ”Men det er evangeliets sandhed, at vor retfærdighed er af tro alene, uden lovens gerninger. Det falske eller fordærvede evangelium går ud på, at vi vel retfærdiggøres ved troen, men ikke uden lovens gerninger.”¹⁷ Det, der ifølge Luther skiller det sande evangelium fra det falske, er altså svaret på det ovenfor nævnte hovedspørgsmål: Er loven nødvendig til frelse eller ej?¹⁸

Luther underviser ifølge sit eget udsagn bedre om gode gerninger, end nogen i mange århundreder tilbage har gjort. Men når det gælder *lovens gerninger* (*opera legis*), forstået som en betingelse for evangeliet, står det ham helt klart, at så er der tale om et falsk evangelium og om hykleri. Hvis der overhovedet bliver føjet betingelser til evangeliet, er der ikke længere tale om et sandt evangelium. Overfladisk betraget kan det falske evangelium ligne god og sund helliggørelsesforkyndelse, men Luther skærer uhyre klart igennem; uanset hvor gode og rigtige og fromme gerninger det så end handler om, må *intet* føjes til som en betingelse for evangeliet.

I denne forbindelse gør Luther kraftigt op med sofisternes¹⁹ lære om ”*fides, caritate formata*” – altså tanken om at troen skal formes gennem kærligheden, før den kan regnes for en retfærdiggørende tro. Dette opgør gør det klart, hvori den egentlige

¹⁷ ”Est autem veritas Evangelii, quod iustitia nostra est ex sola fide, sine operibus legis. Falsitas seu depravatio Evangelii est, quod fide iustificemur, sed non sine operibus legis.” WA 40, I, 163, 28f.

¹⁸ Dette kommer endnu tydeligere frem i Rörers forelæsningsnotater, hvor det blot hedder ”sine lege” (WA 40, I, 163, 10-11) i stedet for (som i note 8) ”sine *operibus legis*” (min kursivering).

¹⁹ Sofist (latin: sophistes, rod i det græske σοφία - visdom): Egentlig oprindelig en omrejsende visdoms og veltalenhedslærer (Jensen og Goldschmidt, Latinsk-dansk Ordbog), men i Luthers ironiske terminologi et yndet skældsord for de katolske teologer.

forskel mellem henholdsvis sofisternes og Luthers lære om troen består.²⁰ Sofisterne lærer (ligesom Luther), at man frelses af tro på Kristus, men så tilføjer de, at kun den tro, som gennem kærligheden har fået sin rette form, retfærdiggør. Hermed afslører sofisterne indirekte, at kærligheden for dem er det højeste. For det er kærligheden, der smykker og former troen – ikke omvendt. De giver i virkeligheden kærligheden Kristi plads og tager i sidste ende æren fra Kristus og giver den til den troende. Luther udtrykker det sådan: ”Derfor kaster de ædelstenen Kristus bort, og sætter i stedet for Ham kærligheden, som de kalder for en ædelsten.”²¹ Luther lærer derimod, at troen ikke er vores egen (kærlighedens) fortjeneste, men Guds værk, og at den i sig selv retfærdiggør på grund af Kristus. Kristus er ædelstenen og den, som tilkommer al ære. Kærligheden fornægtes ikke, men den skal i denne sammenhæng slet ikke blandes sammen med troen. I forholdet til Gud – det vil sige, når det handler om retfærdiggørelsen og frelsen – handler det ikke om, hvad jeg har gjort (kærligheden), men om, hvad Kristus har gjort. Den sande tro har intet andet at klynge sig til end Ham alene. En anden sag er så, at netop herudaf springer den ægte kærlighed og de gode gerninger – ikke fordi troen er noget i sig selv, men på grund af ædelstenen Kristus. Kort sagt: Kærligheden er ikke en betingelse for troen, men en frugt af den, hvilket også betyder, at den ikke er overordnet men underordnet troen. Kun når troen er overordnet kærligheden, beholder Kristus al ære.

2.2.3 *Lovens opgave*

I kølvandet på denne stærke afvisning af lovens nødvendighed til frelse melder der sig straks nogle særdeles relevante spørgsmål: Hvis loven ikke er nødvendig til frelse, hvilken funktion har den så? Er det ikke tillige med en kraftig devaluering af loven? Disse spørgsmål kommer på ingen måde bag på Luther, hvorfor han ganske kort besvarer dem i det følgende og senere i kommentaren løbende behandler dem mere indgående. Her kommer han nærmest spørgeren i forkøbet: ”Nu vil nogen sige: Loven er fra Gud og hellig. Vist skal den have sin ære. Men ingen nok så

²⁰ Følgende afsnit er en blanding af en parafrase af WA 40, I, 164-165 og min egen videre tolkning.

²¹ ”Ideo abiiciunt gemmam Christum et in locum eius reponunt charitatem quam dicunt gemmam esse.” WA 40, I, 165, 20-21.

guddommelig og hellig lov skal lære mig, at jeg bliver retfærdig og får liv gennem den. Jeg indrømmer gerne, at den lærer mig, at jeg skal elske Gud og næsten; ligeså, at jeg skal leve i kyskhed, tålmodighed o.s.v. Men den skal ikke vise mig, hvorledes jeg skal blive befriet fra synderne, Djævelen, døden og Helvede.”²²

Loven lærer os med andre ord, hvordan vi skal leve, men den kan ikke hjælpe os af med vores egentlige problem – synden, der skiller os fra Gud og gør, at vi er fordømt til evig fortabelse. Her må evangeliets gerning til, evangeliet, som ikke lærer os, hvad vi skal gøre (lovens opgave), men hvad en anden har gjort for os. Det er vel at mærke ifølge Luther på denne hovedartikel om evangeliets sandhed, at ”... erkendelsen af alt, hvad der har med *guds frygt* at gøre, hviler.” (min kursivering).²³ Allerede her fornemmer vi, at loven ifølge Luther ikke i egentlig forstand formår at forbedre et menneske, som evangeliet endnu ikke har gjort sin gerning med. Nok kan den gøre et menneske mere helligt og fromt i ydre forstand, men den kan ikke bibringe en sand guds frygt (*pietas*). For hvis vi vil bruge loven til det, uden først at have modtaget evangeliet af nåde, så gør vi loven nødvendig til frelse og bortrøver Guds og Kristi ære, hvilket aldrig kan have med sand guds frygt at gøre. Loven skal lære os, hvordan vi skal leve, men forbedre os *i forholdet til Gud* kan den ikke. Her er alt fuldbragt i Kristi gerning for os.

2.3 Gal. 2, 13-16

Spørgsmålet om den troendes forhold til loven fylder temmelig meget i Luthers kommentar til Gal. 2. Det er ikke så underligt, eftersom det netop er det, der er hovedtemaet i Paulus’ møde med apostlene i Jerusalem og i hans opgør med Peters hykleri i Antiokia. Også i forhold til problemstillingen i denne opgave er spørgsmålet yderst relevant; hvilken rolle spiller loven for den kristnes helliggørelse?²⁴

²² ”At dicat aliquis: Lex divina et sancta est. Habeat ea sane suam gloriam; Sed nulla lex quantumvis divina et sancta debet me docere, quod per eam iustificer et vivam. Concedo quidem, ut me doceat, quod debeam diligere Deum et proximum, item vivere in castitate, patientia etc. Non autem debet mihi ostendere, quomodo a peccatis, diabolo, morte, inferis liberari debeam.” WA 40, I, 168, 15-20.

²³ WA 40, I, 168, 25f.

²⁴ Dette spørgsmål vil blive belyst gennem analysen i det følgende, men først for alvor vil det blive behandlet i den tematiske perspektivering (se 3.2).

I optakten til det næste afsnit, vi skal se nærmere på, giver Luther meget præcist udtryk for det dilemma, han oplever at stå i med hensyn til forholdet til loven: ”Hvad er mere nødvendigt her i verden end loven og dens gerninger? Og dog er der bestandig risiko for, at de fører til fornægtelse af Kristus. For ud af loven vokser der som regel tiltro til egne gerninger. Og hvor den er, der kan der ikke være tro på Kristus.”²⁵ Det er altså ikke selve loven, der er problemet, men derimod faren for, at loven bliver misbrugt til overflødiggørelse af Kristus.

2.3.1 *Loven og den troende*

Det er som om, Luther hele tiden føler det nødvendigt at gardere sig mod den misforståede kritik, som også Paulus er genstand for – den kritik, som påstår, at han forkaster og bespøtter Guds hellige lov. Derfor er han meget optaget af at få forklaret, hvilken funktion loven har, og hvordan den troende skal forholde sig til loven, når den altså ikke er i stand til at gøre os retfærdige overfor Gud.

I kommentaren til Gal. 2, 13-14 gør han meget ud af at skelne mellem det område, hvor loven hører hjemme og i allerhøjeste grad har sin berettigelse på den ene side, og det område, hvor loven intet har at gøre på den anden side. Efter at have brugt Moses – der på Sinais bjerg befandt sig i ”... troens mørke, hvor loven og fornuften ikke har noget at gøre...”, hvorefter han gik ned fra bjerget til lovens område – som billede, sammenfatter han kort: ”Således er samvittigheden fri fra loven; men kroppen må adlyde den.”²⁶

Denne klare skelnen mellem evangeliet, som skal råde i samvittigheden, og loven, som skal råde over kroppen og over livet her på jorden, er helt afgørende i Luthers teologi, og den har vel sin grund i hans egen forgæves kamp for at opnå fred med Gud ad lovens vej. Evangeliet er altafgørende for Luther, men næsten intet kan være så forkert, som at påstå, at Luther er ligeglad med loven og med, hvordan den kristne lever sit liv. Tværtimod understreger han vigtigheden af begge sider og vigtigheden af at skelne: ”For at begge disse områder, loven og evangeliet, kan

²⁵ ”Quid magis necessarium est in mundo quam Lex et eius opera etc.? Et tamen semper periculum est, ne ex his negation Christi oriatur. Ex lege enim plerumque crescit fiducia operum. Ubi autem illa est, ibi non potest esse fiducia in Christum.” WA 40, I, 202, 19-22.

²⁶ ”Sic conscientia libera sit a lege, corpus autem obediat legi.” WA 40, I, 205, 8-9

holdes mest muligt adskilt og hver holde sig inden for sine grænser, skal loven holde sig uden for Himlen, det vil sige uden for hjertet og samvittigheden. På den anden side skal den evangeliske frihed holde sig fra jorden, det vil sige fra legemet og dets lemmer.”²⁷ Senere bliver han endnu mere konkret: ”Når det er de ydre pligter, der skal opfyldes, dem som du har som forkynder, øvrighedsperson, ægtemand, lærer, elev o.s.v., da er det ikke tiden til at høre evangeliet, men loven.”²⁸

Luther er ofte blevet citeret for en klagende skelnen mellem det horisontale og det vertikale plan – altså forholdet til Gud (coram Deo) og forholdet til mennesker (coram hominibus). Denne skelnen spiller en væsentlig rolle her. I forhold til Gud handler det om troen, i forholdet til mennesker om kærligheden. For mig at se ligger denne skelnen simpelthen til grund for hele Luthers forståelse af Paulus’ opgør med Peter i Antiokia. Hele pointen i Paulus’ opgør er, at dette ikke bare handler om mellem menneskelige forhold og hensyn, men om selve spørgsmålet: Hvordan bliver et menneske retfærdigt overfor Gud? Hvis stridspunktet havde ligget inden for kærlighedens sfære, altså havde handlet om rent menneskelige ting, så havde Paulus ikke taget det så tungt. Men som den eneste så han klart, at det handlede om selve evangeliets sandhed, og netop derfor stod han urokkeligt fast, som Luther understreger: ”Kærligheden tåler, tror og håber alt. Troen tåler derimod slet intet, men styrer, befaler, triumferer og udretter alt.”²⁹ Dette er i voldsom modsætning til sofisternes teologi, hvor man kan sige, at det ligefrem er kærligheden, der konstituerer og former troen.

Ind i denne sammenhæng, hvor det handler om forskellen mellem tro og kærlighed, er det lille ord ”tvang” endnu engang afgørende for Luthers udlægning (ligesom det var i hans udlægning af Gal. 2,3). Luther hæfter sig ved, at Peter ved sit hykleri kom til at ”... *tvinge* hedningerne til at leve som jøder...”.³⁰ Denne tvang til bestemte

²⁷ ”Ut sic his duobus locis, scilicet lege et Evangelio, longissime segragatis, uterque maneat intra suos limites, Lex maneat extra coelum, hoc est extra cor vel conscientiam, E contra libertas Evangelica maneat extra terram, hoc est extra corpus et membra ipsius.” WA, 40, I, 208, 16-20.

²⁸ ”Hic, si es praedicator, magistratus, maritus, praeceptor, discipulus etc., non est tempus tum audiendi Evangelium, sed legem...” WA 40, I, 210, 16-18.

²⁹ ”Charitas omnia ferat, credat, speret, Fides contra nihil penitus ferat, sed regnet, imperet, triumphet et faciat omnia.” WA 40, I, 212, 31f.

³⁰ Gal. 2, 14 (min kursivering)

handlinger som betingelse for retfærdiggørelse er uforenelig med retfærdiggørelse af tro, for det er i virkeligheden en tvang til at forkaste Kristus som den eneste frelsesgrund og i stedet bygge frelsen på vore egne gerninger og vores egen fortjeneste. Luther udtrykker sig meget stærkt herom: ”Dette ord ”tvinger” rummer alle de farer og synder, som Paulus gør gældende og udvikler gennem hele dette brev. For når der bestod en tvang eller nødvendighed, var troen nødvendigvis blevet ophævet. Og når den er ophævet, er alle Guds løfter til ingen nytte og alle Helligåndens gaver trådt under fode.”³¹

Jeg bruger spalteplads på dette, fordi det i høj grad også har relevans for helliggørelseslæren. Hvis helliggørelsesforkyndelsen og formaningen til en hellig livsførelse får karakter af tvang – forstået på den måde, at helliggørelsen bliver gjort til en betingelse eller forudsætning for retfærdiggørelsen – så er læren ikke længere luthersk. Luther forkynder helliggørelse og formaner til gode gerninger med stor alvor, men aldrig som forudsætning for frelse; derimod som en følge af ufortjent frelse af nåde alene. Det skal vi se nærmere på i det følgende.

2.3.2 *Gerninger inden og efter retfærdiggørelsen*

Ud fra Gal. 2,16 understreger Luther, at når Paulus taler om lovens gerninger, forstår han ved loven *hele* loven og ikke blot den del, der har med ceremonialloven at gøre, sådan som Hieronimus forstår det.

Luthers pointe er at slå fast, at *ingen* gerning – uanset hvilket grundlag den er gjort på, og uanset om den er nok så meget i overensstemmelse med loven – gør retfærdig. For det er umuligt at opfylde loven ved lovgerninger. I det stykke er der heller ingen forskel på gerninger, der er udført henholdsvis inden og efter retfærdiggørelsen. Lovens gerninger retfærdiggør ikke – punktum! Han afviser på det kraftigste papisternes lære om, at vi ved gode gerninger kan fortjene nåden

³¹ ”Haec vox ’Cogis’ includit ista pericula et peccata omnia, quae Paulus urget et amplificat per totam hanc Epistolam. Nam stante illa coactione seu necessitate necesse est aboleri fidem, ea abolita et eversa irritate sunt omnes promissiones Dei, omnia dona Spiritussancti conculcata sunt...” WA 40, I, 213, 21-25.

(*gratia de congruo*), og derefter ved gode gerninger kan fortjene et evigt liv (*gratia de condigno*).³²

Problemet er, at papisterne slet ikke har set, hvor alvorlig og dybtliggende synden er. Havde de indset det, ville de være klar over, at synden ikke bare er noget ydre, som vi sådan kan slippe af med, men at den er "... en frygtelig pestsygdom, der klæber ved menneskets *natur*...".³³

Efter denne afvisning af papisternes forfejlede lære, tager Luther fat på en klargørende undervisning om, hvordan tingene forholder sig i den sande kristendom. Her bliver det klart, at Luther faktisk skelner mellem gerninger inden og efter retfærdiggørelsen. Først beskriver han, hvordan loven inden retfærdiggørelsen afslører for os, at det slet ikke er gerningerne, der er hovedsagen, men gerningernes udspring: "For loven siger: Du er et dårligt træ. Derfor strider alt, hvad du tænker, taler og gør, imod Gud. Du kan altså ikke fortjene nåde ved dine gerninger."³⁴ Billedet er klart: Det hjælper ikke at forsøge at forbedre frugten, så længe træet er dårligt. Problemet er ikke først og fremmest selve gerningerne, men menneskets syndige og onde hjerte. Det værste ved synden er ikke de ydre handlinger, men det, at den kommer inde fra, fra menneskets eget hjerte. Det har Luther set og bittert erfaret i sin egen kamp for at opnå fred med Gud ad lovgerningernes vej – og det er denne alvor, som ikke er gået op for papisterne. Gerningerne kan i ydre forstand være gode og rigtige også inden retfærdiggørelsen, men de kan aldrig være gode i Guds øjne, fordi hjertet er ondt.³⁵

Lovens afsløring, totale ydmygelse og fordømmelse af os har en forberedende effekt, fordi den gør det klart for os, at frelsen må komme ude fra. Dermed driver den os til Kristus, som fuldstændig ufortjent skænker os alt det, vi ikke kunne opnå ved egen fortjeneste: Retfærdighed overfor Gud, syndernes forladelse og et evigt liv. Det er nåden.

³² Se WA 40, I, 220, 4ff.

³³ WA 40, I, 221. 20f.

³⁴ "Lex enim dicit: Tu es arbor mala, ideo omnia quae cogitas, loqueris et facis, pugnant contra Deum. Non igitur poteris mereri gratiam ope tuis." WA 40, I, 223, 31-33

³⁵ Denne tanke kommer i øvrigt også meget tydeligt frem i Luthers fortale til Romerbrevet.

Denne fremmede retfærdighed, som er iboende i den forstand, at Kristus er nærværende i troen,³⁶ bruger Luther en del plads på at udfolde som modsætning til papisternes lære om, at retfærdigheden er iboende på grund af kærligheden.³⁷ Dernæst fortsætter han: ”Efter at have lært således om troen på Kristus lærer vi *også* om *gode gerninger*. Fordi du med troen har grebet Kristus, ved hvem du er retfærdig, skal du nu gå hen og elske Gud og din næste... Dette er virkelig gode gerninger, der strømmer frem af troen og stammer fra glæden i hjertet over, at vi har syndernes forladelse uforskyldt gennem Kristus.”³⁸

Der findes altså noget, der hedder lovens gerninger efter retfærdiggørelsen. Det er gerninger, som Paulus, Peter og alle kristne gør, men det er ikke gerningerne, der retfærdiggør. Det gør alene Kristus.³⁹ Disse gerninger, som virkelig – ikke blot i ydre forstand – er gode, er en *følge af troen, ikke en forudsætning for den*. De vidner om et nyt liv, som Gud har skabt helt uden vores fortjeneste – ja faktisk stik imod vores fortjeneste – af bare nåde. De vidner om et livsfællesskab med den nærværende Kristus i troen.

Det er her, helliggørelsen hører hjemme i Luthers teologi. Her skal kærligheden og de gode gerninger udfoldes, ikke som noget, der gør den troende fortjent til noget, men som en naturlig følge af nåden. Luther udtrykker det kort og præcist om kærligheden: ”Vel bør den følge på troen, men som en *takkegave*.” (min kursivering).⁴⁰

³⁶ Tanken om Kristi reale nærvær i troen er helt grundlæggende for den nyere finske Lutherforsknings forståelse af forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse, hvilket vil blive behandlet yderligere i 3.1.

³⁷ Se WA 40, I, 229

³⁸ ”Postquam fidem in Christum sic docuimus, docemus etiam de bonis operibus. Quia apprehendisti fide Christum per quem iustus es, nunc eas et diligas Deum et proximum... Haec vere sunt bona opera quae fluunt ex ista fide et hilaritate cordis concepta, quod gratis havemus remissionem peccatorum per Christum.” WA 40, I, 234, 18-23.

³⁹ Se WA 40, I, 219

⁴⁰ WA 40, I, 241, 20-21

2.4 Gal. 2, 18-19

2.4.1 Loven og nåden i det praktiske liv

Efter en meget omhyggelig redegørelse for sin skelnen mellem lov og evangelium, er det afgørende vigtigt for Luther at få understreget, at denne skelnen ikke bare er en teoretisk størrelse, men noget, der i allerhøjeste grad har med den konkrete livsførelse at gøre: ”Og den adskillelse mellem loven og nåden skal enhver, der vil være from, nøje iagttage og lade den gælde ikke bare i skrift og bogstaver, men *i det praktiske liv.*” (min kursivering).⁴¹

Det er en gennemgående tanke hos Luther, at det i princippet ikke er så vanskeligt at fremstille en lære teoretisk, som, overfladisk betragtet, ikke bare ser tilforladelig, men endog sund og plausibel ud. Men den praktiske anvendelse på det konkrete liv afslører, hvad læren virkelig indeholder. Her bliver det åbenbart, om man, når alt kommer til alt, bygger på sin egen fortjeneste, eller om man klynger sig til Kristus i troen. Hyklerens og den sande troendes gerninger kan ligne hinanden til forveksling, men det afgørende er, hvilken betydning de tillægges; bygges frelsen på dem, eller er de en følge af at være blevet og forblive frelst fuldstændig ufortjent?

Netop her, når det kommer til det praktiske liv, bliver det tydeligt for Luther, at hans modstandere er hyklere, som ”... ikke engang har lært eller forstået et bogstav om nåden, evangeliet eller Kristus. De har blot tilsyneladende beholdt navnet evangelium og Kristus for des lettere at gøre indtryk på de enfoldige. Men i virkeligheden har de fornægtet Kristus, trådt ham under fode og tillagt menneskers overleveringer større betydning end Kristi evangelium.”⁴²

Igen og igen afviser Luther modstandernes beskyldning om, at han fordømmer gode gerninger. Han understreger, at en tro uden gerninger intet er værd, men oplever igen og igen at blive misforstået af papisterne og sværmerne, som straks tolker det,

⁴¹ ”Eamque distinctionem legis et gratiae unusquisque studiosus pitatis diligenter observet sinatque eam valere non in literis et syllabis, sed in usu rerum...” WA 40, I, 263, 25-27.

⁴² Jeg gengiver her hele sammenhængen: ”Et hac re satis ostenderunt hypocritae illi se ne literam quidem docuisse aut intellexisse de gratia, Evangelio aut Christo, tantum i speciem retinuerunt nomen Evangelii et Christi, ut eo facilius imponerent cordibus simplicium, Revera autem in totum abnegato et conculcato Christo plus tribuerunt humanis traditionibus quam Evangelio Christi...” WA 40, I, 264, 15-24.

som om han sagde, at gerningerne er nødvendige til frelse.⁴³ Alligevel fastholder Luther den sunde lære om de gode gerninger på deres rette plads og om den troendes hellige livsførelse – ikke blot som noget, der *kan* følge af troen, men som noget, der med nødvendighed *må* gøre det: ”For den troende ejer Helligånden, og hvor Han er, tillader Han ikke mennesket at være uvirksomt, men tilskynder det til alle mulige fromme øvelser, til at elske Gud, til tålmodighed i bedrøvelser, til påkaldelse og taksigelse, til at vise kærlighed imod alle.”⁴⁴

2.4.2 *At være død fra loven*

Ud fra Gal. 2,19 forklarer Luther, hvilken fantastisk virkelighed et menneske kommer ind i ved troen på Kristus. Sagen er den, at loven, som anklager og dømmes, ikke mere kan anklage og dømme den, der tror på Kristus, fordi nåden – eller loven, som Paulus i sin iver og nidkærhed her kalder den – er en ny lov, der sættes op imod loven (altså den gamle lov). Ved denne nye lov er den troende død fra loven, for at han kan leve for Gud. For at kunne leve for Gud, må man altså være død fra loven. Papisterne lærer præcis det modsatte; at det netop er ved overholdelse af loven, at vi skal leve for Gud.

Luther bruger billedet med Kristus, der går ud af graven, på det at være død fra loven. Det ”ved loven at dø fra loven” er altså at blive befriet til liv, et helt nyt liv. Det betyder ikke, at loven er afskaffet, men det betyder, at vi er afskaffet for den – døde fra den. Her kan man tale om helliggørelse. Her kan man tale om at leve for Gud. Det er dog afgørende at forstå, at der er tale om langt mere end blot ydre fromme gerninger og hellig livsførelse. Der er tale om at være befriet fra alt, hvad der har med egen fortjeneste at gøre, til et helt nyt og totalt ufortjent liv for Gud af nåde.

⁴³ Se WA 40, I, 266. Denne fare for at blive misforstået er nok den primære årsag til, at Luther i sit mere polemiske forfatterskab er forholdsvis tilbageholdende med at tale om de gode gerninger, men derimod er meget optaget af at tale om frelse af tro alene. Det er nok også den, der ligger bag hans manglende begejstring for Jakobs brev, som den kommer til udtryk i fortalen til dette.

⁴⁴ ”Quia credens habet Spiritum sanctum; ubi is est, non sinit hominem esse otiosum, sed impellit eum ad omnia exercitia pietatis, ad dilectionem Dei, ad patientiam in afflictionibus, Ad invocationem, gratiarum actionem, ad exhibendam charitatem erga omnes.” WA 40, I, 265, 32-36.

Gentagne gange pointerer Luther, at denne frigjorthed fra loven er en frihed for samvittigheden og ikke for kødet. Han siger på ingen måde, at den troendes livsførelse er lige gyldig, tværtimod: ”*Nådens retfærdighed angår slet ikke kødet. For kødet bør ikke være frit, men blive i graven... Det skal være underlagt loven og plages af ægypterne...*”.⁴⁵ Den kristne lever i en dobbelthed: Samvittigheden er fuldstændig fri fra loven og herre over alt, men kødet skal trække under loven. I denne dobbelthed må et sandt helliggørelsesliv udfoldes, ikke for at fortjene noget hos Gud, men fordi Gud har sat den troende ind i en helt ny virkelighed, hvor han er retfærdiggjort af nåden og død fra loven.

2.5 Gal. 3,10-12

Det er i særlig grad vers 10, Luther lægger vægt på i sin gennemgang af disse vers. Dette vers, som ved en umiddelbar betragtning rummer to indbyrdes direkte modsigende udsagn, benytter Luther som udgangspunkt til at udfolde, hvad det indebærer at være ”lovens gører”. Netop udfoldelsen af dette begreb gør afsnittet yderst relevant her i vores sammenhæng. Imidlertid finder Luther det nødvendigt først at understrege, at det også her er helt afgørende at skelne mellem det vertikale og det horisontale plan.

2.5.1 Borgerlig retfærdighed / retfærdighed overfor Gud

Første halvdel af Gal. 3,10 siger umisforståeligt klart, at lovgerninger og forbandelse hører uløseligt sammen. Det får Luther til at pointere, at alt, hvad der ligger uden for troen og det løfte om velsignelse, som Abraham fik, er under forbandelse.⁴⁶ For når selv de, der søger retfærdighed ved Guds hellige lov, er under forbandelse, så må de, der søger retfærdighed ved menneskelige love, i særdeleshed være det.

Åbenbart har denne stærke pointering fået modstanderne til at beskyldt Luther for at forstyrre samfundsordenen og animere til lige gyldighed med enhver form for

⁴⁵ ”Iustitia gratiae simpliciter non pertinet ad carnem. Caro enim non debet esse libera, sed manere in sepulchro... debet subiici legi et exerceri per Aegyptios.” WA 40, I, 270, 29-31

⁴⁶ WA 40, I, 390

love og retsregler.⁴⁷ Denne misforståede kritik ønsker Luther at gardere sig imod, og gør derfor her en del ud af at skelne klart mellem retfærdigheden overfor Gud og en borgerlig retfærdighed. Parallelt med denne skelnen taler han også om at skelne klart mellem åndelig velsignelse og forbandelse på den ene side og legemlig velsignelse og forbandelse på den anden side. Luthers anliggende er at understrege, at det, der er tale om her, gælder forholdet til Gud. Overfor Gud er alt, hvad der ligger uden for løftet under forbandelse. Det betyder imidlertid på ingen måde, at der ikke er velsignelse forbundet med gode love og retsregler i denne verden. Det er der nemlig i høj grad, men på det legemlige område. Den legemlige velsignelse er en virkelig og god velsignelse, som Gud deler rundhåndet ud af til onde og gode, men den hjælper os intet, når det gælder det evige liv. Her må den åndelige velsignelse til, og den er uløseligt bundet til løftet.

2.5.2 *At være lovens gørere*

Efter således kraftigt at have understreget, at vi her har med retfærdigheden overfor Gud og med det åndelige at gøre, hæfter Luther sig ved den bemærkelsesværdige bevisførelse, Paulus benytter sig af i verset. Umiddelbart ser det ud, som om Paulus søger at bevise sin påstand om at alle, som har lovgerninger, er under forbandelse med et modstridende citat fra Moses, der netop siger, at alle, som *ikke* har lovgerninger, er under forbandelse.

Luthers udlægning af sidste halvdel af Gal. 3,10 og af den tilsyneladende modsætning i forhold til første del af verset er yderst lærerig, fordi han her ret udførligt udfolder, hvad han forstår ved at gøre loven og ved at opfylde loven. Det, som har særlig interesse i vores sammenhæng, er at se nærmere på, om Luther med sin evangeliske udlægning i praksis tager brodden af eller fastholder det radikale krav om at opfylde loven helt. Fjerner han eller fastholder han lovens fordring om en hellig livsførelse i praksis?

Tydeligvis er det Luthers eget ønske at være helt i overensstemmelse med teksten – og sandsynligvis netop derfor understreger han også, at nøjagtig den samme spænding, som Gal. 3,10 indeholder, findes i hans egen teologi: ”For også vi lærer

⁴⁷ WA 40, I, 394, 17ff.

på samme vis: ”Ikke lovens hørere, er retfærdige for Gud; men lovens gørere skal retfærdiggøres.” Og på den anden side: De, der handler efter loven, skal blive fordømt. Artiklen om retfærdiggørelsen siger nemlig; ”Alt, hvad der er uden for Abrahams tro, er forbandet.” Og dog skal lovens retfærdiggørelse opfyldes i os (Rom. 8,4).”⁴⁸ Samtidig lægger Luther ikke skjul på, at ingen, som er uden for troen, kan forstå denne spænding. Der er altså tale om et forhold, som for en udenforstående teoretisk betragtning er og bliver modsætningsfyldt, men som troen ikke desto mindre lever og vokser i.

Ifølge sit eget udsagn bortforklarer Luther altså ikke, at en kristen skal være en lovens gører og opfylde loven. I stedet stiller han spørgsmålet: Hvad vil det sige at være en sand lovens gører? Det spørgsmål besvarer han ved at beskrive to forskellige grupper – eller to slags gørere af loven.

Den første gruppe er Paulus’ og Luthers modstandere repræsentative for. Det er kort sagt dem, der søger at opnå retfærdighed overfor Gud ved lovgerninger. Denne gruppe afslører Luther som hyklere, skønt det i det ydre kan se ud, som om de faktisk gør loven. Problemet er, at grundlaget er helt forkert. Det at ville lade opfyldelsen af loven bero på lovgerninger kan nemlig aldrig forenes med at lade den bero på troen. De to ting er diametrale modsætninger. Netop fordi disse mennesker dybest set forkaster troen og Guds retfærdighed og i stedet søger at opstille deres egen (Rom. 10,3), handler de i alvorligste forstand imod loven. Luther taler klart og skarpt om dem: ”*Altså handler de netop ved at gøre loven i højeste grad imod loven og begår den værste og groveste synd.* For de fornægter Guds retfærdighed, barmhjertighed og forjættelser, de fornægter Kristus tillige med alle hans velgerninger og opstiller i deres hjerte ikke lovens retfærdighed, som de ikke forstår og langt mindre gør, men hvad der blot er et fantasi- og afgudsbillede af loven.”⁴⁹

⁴⁸ ”Ad eundem enim Modum et nos docemus: ”Non auditores Legis iusti sunt apud Deum, sed factores Legis iustificabuntur”, Rom. 2.; Et vicissim: qui operantur secundum Legem, damnantur. Articulus enim iustificationis dicit; ”Quidquid es extra fidem Abrahae, maledictum est”; Et tamen iustificatio legis debes in nobis impleri, Rom. 8.” WA 40, I, 397, 25-30.

⁴⁹ ”Ergo eo ipso, quod faciunt legem, maxime faciunt contra legem et gravissime et atrocissime peccant. Negant enim Dei iustitiam, misericordiam et promissiones, negant Christum cum omnibus beneficiis suis et statuunt in corde non legis iustitiam quam non intelligent, multo minus faciunt, sed merum figmentum et idolum legis.” WA 40, I, 399,22-26.

Denne første gruppe er altså hyklere, som udover, at de ikke opfylder loven, endog fornægter det første bud, fordi de dybest set sætter sig selv på Guds plads som dem, der er i stand til at retfærdiggøre. Sagt med Luthers eget betegnende billedsprog, søger de at gøre frugterne til selve træet og det, der skal være tag, til selve grundvolden.⁵⁰ Som det fremgår med al ønskelig tydelighed af disse billeder, er det værd at bemærke, at det altså ikke er hyklernes gerninger *i sig selv*, der er noget galt med, men gerningernes placering, det grundlag (eller måske rettere: manglende grundlag), de gøres på og den betydning, de tillægges.

Den anden slags ”lovens gørerere” er dem, der gennem troen holder loven, og det er de sande. ”Når man skal definere ”at gøre” klart og ret, så er det ganske enkelt *at tro på Jesus Kristus, og at gøre, hvad der står i loven, efter at man ved troen på Kristus har modtaget Helligånden.*”⁵¹ Al tale om at være lovens gører uden tro på Kristus er meningsløs, for det er ikke de gode gerninger, der skaber gørereren – nej, det forholder sig ligesom med træet og frugten; først må gørereren skabes gennem troen på Jesus, og så kommer de gode gerninger.⁵² Her er det afgørende vigtigt at skelne mellem teologien og filosofien. I filosofien er det nemlig gerningerne, der skaber gørereren, men i teologien må gørereren først skabes ved tro, og så følger gerningerne.⁵³

Sådanne virkelige og sande lovens gørerere bliver vi ifølge Luther gennem troen på Kristus ved følgende dobbelthed:

1. ”Først gennem syndernes forladelse og tilregnelsen af retfærdighed på grund af troen på Kristus.”

⁵⁰ WA 40, I, 404, 22f.

⁵¹ ”Ergo clare et proprie definiendo ’facere’ simpliciter est creder in Iesu Christum et accepto per fidem in Christum Spiritu sancto operari ea quae sunt in Lege.” WA, 40, I, 401, 20-22

⁵² WA 40, I, 402, 15ff.

⁵³ I denne skelnen mellem filosofi og teologi ligger der givetvis mellem linierne fra Luthers side en slet skjult beskyldning af modstanderne for i deres ”teologiske” tænkning at være alt for influerede af en aristotelisk filosofisk tankegang, som hører hjemme på det borgerlige plan og ikke på det teologiske. Kun på det borgerlige plan går det nemlig an med Aristoteles at hævde, at gørereren bliver til ved gerningerne (WA 40 I, 402, 23f.).

2. ”Dernæst gennem gaven og Helligånden, som føder et nyt liv, nye følelser o.s.v. i os, så at vi også kan opfylde loven efter dens indhold. Men hvad der mangler, bliver tilgivet for Kristi skyld.”⁵⁴

Her er vi ved at være helt inde ved kernen af Luthers lære om gerninger, og der er flere ting, vi skal hæfte os ved.

For det første er det afgørende at tage kronologien (*primum... deinde*) dybt alvorlig. Selv når det handler om at blive en lovens gører, handler det først og fremmest om at modtage en tilregnet retfærdighed overfor Gud ved tro på Kristus. Det er grundlaget – ikke ”bare” for vores frelse – men også for vore kristne liv. Syndernes forladelse og den tilregnede retfærdighed er ikke bare *udgangspunktet* for det kristne liv, men simpelthen *en integreret del af* det at være lovens gører. Uden dette første er der slet ikke tale om sande lovens gører, men om hyklere. *Dernæst* skal vi leve et helligt liv i lydighed mod loven. Drivkraften i dette liv er ikke et ønske om at blive retfærdig ved gerninger og en hellig livsførelse, men gaven og Helligånden, som føder det nye i os.

For det andet er det værd at bemærke, at Luther ikke standser efter det første. Det andet hører i lige så høj grad med til at være en sand lovens gører, ikke bare som en mulighed, men som en nødvendig følge. Luther bortforklarer altså ikke lovens fordring til konkret hellig livsførelse. Derimod anviser han gerningerne og det hellige liv den rette plads som en følge af og ikke som en forudsætning for retfærdiggørelse.

For det tredje vil jeg pege på Luthers pointering af den rolle, gaven og Helligånden (*donum et Spiritum sanctum*) spiller. Hvad angår betydningen af Luthers brug af begrebet *donum*, vil det føre alt for vidt at gå nærmere ind i en udredning af her. Luthers brug af *donum* i skriftet mod Latomus vil imidlertid blive behandlet i 3.1, hvor der også vil blive trukket paralleller til dette sted i Galaterbrevskommentaren. I analysen her er det blot relevant at understrege, at heller ikke, når det handler om det praktiske kristenliv i lydighed mod loven, må vi tage æren fra Gud og give den til os selv og vore egne præstationer. For det er Gud selv, der gennem gaven og

⁵⁴ ”*Primum per remissionem peccatorum et imputationem iustitiae propter fidem in Christum; Deinde per donum et Spiritum sanctum qui parit novam vitam, novos motus etc. in nobis, ut etiam Legem formaliter faciamus. Quod autem non fit, ignoscitur propter Christum.*” WA 40 I, 408, 29ff.

Helligånden skaber nyt i os, så vi også kan være lovens gørere ved konkret at leve efter den. Dette underbygges blot af, at Luther lige inden det ovenfor citerede siger, at lovens gørere i denne dobbelte forstand er noget, vi bliver gennem Kristus.

For det fjerde er det en overvejelse værd, hvad Luther egentlig mener med, at vi, når det nye liv er skabt i os, også kan opfylde loven "*formaliter*". Helge Haystrup oversætter det med "... efter dens indhold". Denne oversættelse er naturligvis ikke forkert, men kan misforstås, hvis man forstår "også" (*etiam*) som udtryk for, at der tilføjes noget nyt i dette andet led af dobbeltheden i forhold til det første. For så bliver meningen, at loven ikke opfyldes efter dens indhold ved den tilregnede retfærdighed, hvilket umuligt kan være Luthers pointe i lyset af, hvordan han ellers taler om den. Jeg tror, den engelske oversættelse: "... that we may keep the Law also in a formal sense..."⁵⁵ eller den svenske: "... att vi också i handling göra lagen..."⁵⁶ rammer Luthers pointe mere præcist. Så vidt jeg kan se, går "*etiam*" nemlig på, at det at være en sand lovens gører ikke alene indebærer, at vi tilregnes en retfærdighed bestående i en virkelig og fuldstændig opfyldelse af loven, som betyder at vi står helt rene overfor Gud, men uløseligt forbundet hermed indebærer det også konsekvenser for vores praktiske ydre handlen.

Selvom brugen af konjunktiver ikke er stringent i middelalderlatin, så er det i vores sammenhæng relevant at overveje, om Luther her bruger konjunktivformen "*faciamus*" for at give udtryk for, at den troendes handlen efter loven blot er en frivillig mulighed og ikke en nødvendig konsekvens. For mig at se er det ikke tilfældet. Det ville harmonere dårligt med den måde, hvorpå han ellers taler om retfærdiggørelsens naturlige konsekvens i den troendes liv. For eksempel i afsnittet lige inden: "Når vi er blevet retfærdiggjort af troen, gør vi [*facimus*] derfor gode gerninger, hvorigennem vi, som det hedder i 2. Pet. 1,10, befæster vor kaldelse og udvælgelse, så den dag for dag bliver mere vis."⁵⁷

Når Luther i det ovenfor udførligt behandlede citat bruger konjunktiv, så kan det selvfølgelig være tilfældigt, men det kan også skyldes, at han her i beskrivelsen af andet led i denne dobbelthed, som en sand lovens gører lever i, ikke så meget har

⁵⁵ Luther's Works, American Edition, Saint Louis 1963, Vol. 26, p. 260

⁵⁶ Martin Luther, Stora Galaterbrevskommentaren, Helsingfors 1954, p. 221

⁵⁷ "Itaque fide iustificati facimus bona opera per quae, ut 2. Pet. 1. dicitur, vocatio et electio nostra confirmatur et de die in diem certior fit." WA 40, I, 407, 34f.

fokus på selve handlingen, men mere på det, at den troende *bliver i stand til* at handle i overensstemmelse med loven på grund af det nye liv, der er blevet skabt.

For det femte misforstår man Luther fundamentalt, hvis man overser hans understregning af, at hvad der mangler i vores konkrete lovopfyldelse, bliver tilgivet på grund af Kristus. Det er afgørende, at han ikke siger: "... *hvis* der mangler noget...", men: "... *hvad* der mangler...". Når Luther taler om, at vi bliver i stand til at opfylde loven, er der aldrig tale om en fuldkommen opfyldelse på denne side af Jesu genkomst. Der er tale om en proces, en helliggørelsesproces. Sådant er det, fordi "... vi blot har Åndens førstegrøde og endnu ikke dens fylde, og der bliver ved med at være en rest af synd i os...".⁵⁸ Luther bruger manden, der, efter at være blevet mishandlet af røvere, blev reddet af den barmhjertige samaritaner (Luk. 10) som et billede på vores situation som kristne; vi er under helbredelse, men plejes endnu som på et sygehus. Denne helliggørelsesproces fuldendes aldrig i denne syndens verden, men når Kristus kommer igen, skal der ske en fuldendelsens forvandling. Det er det perspektiv, der kommer til udtryk, når Luther i sin kommentar til Gal. 3,12 sammenfattende siger: "Når vi tror på ham, får vi Helligånden og begynder at opfylde loven. Men hvad vi ikke opfylder, tilregnes os ikke på grund af vor tro på Kristus. Men i det kommende liv skal troen ophøre, og vor gerning og kærlighed skal være ret og fuldkommen. For når troen ophører, skal den blive efterfulgt af en herlighedens klarhed, i hvilken vi skal se Gud, som Han er."⁵⁹

Ved hjælp af hele denne fremstilling af de to slags gørere af loven, ønsker Luther at forklare, hvorfor Paulus bruger et tilsyneladende modstridende ord fra Moses til at bevise, at alle, som har lovgerninger, er under forbandelse. Hovedpointen er kort sagt den, at vi skal være lovens gørere, men lovens gører er man ikke ved at søge at blive retfærdiggjort ved loven, for så er man under forbandelse (Gal. 3,10a) – nej, lovens gører er man ved først at blive erklæret retfærdig og dernæst gøre, for kun på den måde opfylder man loven helt (Gal. 3,10b). Derfor er de to sætninger ikke

⁵⁸ Hele sætningen lyder: "Sed quia tantum primitias Spiritus, nondum decimas habemus et reliquae peccati in nobis manent, legem perfecte non facimus." WA 40, I, 408, 12-14.

⁵⁹ "In hunc credentes accipimus Spiritum sanctum et incipimus legem facere. Quod vero non facimus, non imputatur nobis propter fidem in Christum. In futura autem vita cessabit credere et erit rectum ac perfectum facere et diligere. Cessante enim fide succedet ei claritas gloriae, qua videbimus Deum, sicuti est." WA 40, I, 428,27ff.

modstridende, men lærer os tilsammen, at alt, hvad der er uden for troen, er under forbandelse, og at kun den, der retfærdiggøres ved tro og ikke søger at blive det ved gerninger, er en sand lovens gører.

2.5.3 *Troens gerninger*

Noget af det, Luthers modstandere brugte som argumenter imod læren om retfærdiggørelse af tro alene, er de mange steder i Skriften, hvor der tales om gerninger og belønninger. Det indlysende spørgsmål, der ligger bag, lyder: Hvis det virkelig er sandt, at vi retfærdiggøres ved tro *alene*, hvordan kan Skriften så knytte løfter om belønninger til gode gerninger og tale om, at gerningerne har afgørende betydning i dommen?

Luther svarer ved først at påpege, at når Skriften taler om gerninger, så hæver den sig op over både det naturlige og det moralske plan til det teologiske plan, og her er gerninger uløseligt forbundet med tro. Dernæst gør han opmærksom på en interessant dobbelthed i Skriftens tale om troen, som er vigtig at få fat på, hvis man vil forstå, hvordan han tænker om den troendes helliggørelse. Skriften kan nemlig tale om tro som det, Luther kalder ”absolut eller abstrakt tro”.⁶⁰ Det er den tro, der er tale om i retfærdiggørelseslæren. Men, når det handler om en hellig livsførelse og om gerninger og belønninger, så er der tale om det, Luther kalder ”en sammensat, konkret eller menneskebleven tro”.⁶¹

Denne dobbelthed ved troen beskriver Luther nærmere ved at drage paralleller mellem den og Kristi to naturer. Luthers argumentation er yderst klagørende, når han siger: ”Således er retfærdiggørelsen alene troens værk, på samme vis som skabelsen er guddommens værk. Og dog, ligesom der med rette siges om Kristus som menneske (d.v.s. den menneskeblevne), at han har skabt alt, således tilskrives også retfærdigheden den menneskeblevne tro eller den troende handlen. Derfor skal man ikke, således som sofisterne og hyklerne plejer, mene, at gerninger retfærdiggør i sig selv og som sådan, eller at vore moralske gerninger får løfte om

⁶⁰ WA 40, I, 414, 24ff.

⁶¹ WA 40, I, 415, 13f.

fortjenester og belønninger. Det får derimod *troens gerninger*.⁶² Ligesom Kristi to naturer skal holdes skarpt adskilt, sådan skal tro og gerninger også, men ligesom Kristus inkarneredes, sådan gør troen det også, og derfor er den ikke uden konkret handlen og udfoldelse.⁶³

Når gerninger får løfte om belønninger i Skriften, så skyldes det ikke gerningerne selv, men så skyldes det troen, som er inkarneret i disse gerninger. Derfor har man typisk i den lutherske dogmatik talt om, at gerningerne har en *evidentiell funktion*.

Hermed bevæger vi os over i anden del af Galaterbrevskommentaren. Luther regner første del af Galaterbrevet (1,1-3,18) for at være brevets vigtigste del. Om anden del – eller resten af Galaterbrevet – siger han som afrunding på sin kommentar til første del: ”I denne sidste del af brevet udvikler Paulus konsekvenserne af, hvad han har sagt, snarere end at lære os noget nyt.”⁶⁴ Meningen er formodentlig ikke, at han anser anden del af brevet for at være uvæsentligt, men snarere, at første del er det helt afgørende grundlag, og at anden del er så rodfæstet, ja ligefrem integreret i den første, at den ikke bidrager med noget nyt, men blot udfolder noget, som allerede ligger der implicit, men som det ikke desto mindre er nødvendigt at udfolde og konkretisere. Allerede her fornemmer vi en spænding, som bliver mere udtalt hen mod slutningen af kommentaren. En spænding mellem det, at den troende på den ene side i retfærdiggørelsen bliver sat ind i en helt ny virkelighed og får en ny vilje, nye følelser osv., og at den hellige livsførelse er så uløseligt forbundet med denne virkelighed, at den er en naturlig følge, og så på den anden side, at formaning til, og konkretisering af det liv, den troende i praksis skal leve, alligevel er yderst nødvendig.

⁶² ”Ita iustificatio solius fidei est ut Creatio divinitatis. Et tamen ut vere dicitur de Chtisto homine, quod creavit omnia, ita tribuitur etiam iustificatio fidei incartatae seu fideli facere. Ideo non est sentiendum, ut Sophistae et Hypocritae solent, quod opera absolute et simpliciter iustificent quodque illis moralibus operibus promittantur merita et praemia, sed fidelibus.” WA 40, I, 416, 23-28.

⁶³ WA 40, I, 427, 10ff.

⁶⁴ WA 40, I, 473, 22-23.

2.6 Gal. 3,23-25

Anden del af Galaterbrevet indledes som en naturlig reaktion på læren om retfærdiggørelse af tro alene med spørgsmålet: ”Hvad skulle så loven?” (Gal. 3,19). Dette spørgsmål har Luther berørt tidligere i kommentaren, men her udfolder han besvarelsen af det yderligere. Hans hovedfokus i kommentaren til dette afsnit er tydeligvis mere retfærdiggørelse end helliggørelse. Når jeg alligevel har valgt at inddrage det i analysen i denne sammenhæng, så skyldes det, at der ind imellem kommer små vigtige brikker til det samlede billede af helliggørelseslæren, dels med negativt fortegn gennem påpegning af, hvad helliggørelse *ikke* er, og dels positivt bestemt gennem små anmærkninger om det, der følger efter retfærdiggørelsen.

2.6.1 *Loven som et fængsel*

Som svar på spørgsmålet om, hvad lovens opgave er, når den ikke er i stand til at retfærdiggøre, møder vi Luthers lære om lovens dobbelte brug. Luther betegner den ene som lovens borgerlige brug (*usus civilis*) og den anden som lovens teologiske eller åndelige brug (*usus Theologicus seu Spiritualis*).⁶⁵

Lovens borgerlige brug afspejler sig i samfundets regler og love, og den skal tvinge mennesker til at leve ordentligt. Den anstændige livsførelse, det medfører, gør os ikke retfærdige og hellige, for det sker jo af tvang – ikke af kærlighed til loven, men af frygt for straf – og afslører netop, at vi ikke er retfærdige og hellige siden det er nødvendigt, at vi tvinges til at leve ordentligt.

Lovens åndelige eller teologiske brug er ifølge Luther den vigtigste og egentlige brug. Denne brug skal gøre synden større og derved knuse enhver form for forestilling om at kunne opnå retfærdighed ad lovens vej. Den skal føre synderen ind i en sand erkendelse af synden og sin fortabte stilling i mødet med Guds vrede. Luther bruger lovgivningen på Sinai som et stærkt eksempel på denne brug. Israels folk, som regnede sig selv for hellige, skælvede af rædsel i mødet med Guds frygtindgydende hellighed. Sådan er det lovens primære opgave at afsløre synden og dermed bane vej for evangeliet.

⁶⁵ Om lovens to brug – se WA 40, I, 479, 17ff.

Luther udfolder billedsproget i sin udlægning af vers 23, når han skal beskrive den ikke-troendes forhold til loven. Ligesom fængslet og lænkerne tvinger en forbryder til at opføre sig ordentligt udadtil, sådan tvinger loven også den ikke-troende til det. Han gør det ikke af lyst, kærlighed eller god vilje, men af frygt for straf. Også i åndelig forstand fungerer loven som et fængsel, fordi den afslører synden og holder synderen hjælpeløst fast i skyld og fortabthed over for Gud og hans hellige vrede. Her er der absolut ingen mulighed hverken for opnåelse af retfærdighed eller reel forbedring, for som Luther siger: ”Vi elsker kort sagt loven og dens retfærdighed lige så meget, som morderen elsker sit fængsel. Hvordan skulle vi da blive retfærdige ved hjælp af loven?”⁶⁶

Men denne lovens fængsels-funktion skal ikke vare evigt. Den har en grænse. Rent frelseshistorisk er grænsen for lovens herredømme Kristi komme, og i det enkelte menneskes liv er det troen på Kristus, der betyder befrielse fra lovens tyranni.

2.6.2 *Den troende og loven*

De spørgsmål, der for alvor trænger sig på her er: Hvad er lovens opgave overfor den, der er kommet til tro? Og: Hvilken rolle spiller loven, når det gælder den kristnes helliggørelse?

Luthers svar på spørgsmålet om den troendes forhold til loven er dobbelt. Dels er den kristne fuldstændig hævet over loven, og dels lever han altid i kamp med den. Denne dobbelthed i den troendes liv har sin grund i, at han på den ene side er fuldstændig løskøbt fra loven og dens krav og forbandelse ved troen på Kristus, og på den anden side klæber synden stadig ved ham. En kristen lever således altid i kamp med loven. Luther må tydeligt afgrænse sig til begge sider mod misbrug af loven: ”Derfor må vi omhyggeligt overveje læren om loven, hvad og hvordan man bør mene om den, så vi *hverken* forkaster den helt, som sværmerne gjorde, da de for ti år siden anstiftede bondeoprøret og sagde, at den evangeliske frihed befriede menneskene for alle love, *eller* tilskriver loven kraft til at retfærdiggøre.”⁶⁷ Disse to

⁶⁶ ”Summa: tam amamus legem et iustitiam ipsius quam homicida carcerem. Quomodo igitur lege iustificaremur?” WA, 40, I, 523, 28-29.

⁶⁷ ”Ideo locus de Sege diligenter est considerandus, Quid et quomodo sit de lege sentiendum, Ne eam aut omnino reiiciamus more Phanaticorum spirituum qui ante decennium moventes seditionem

misbrug af loven, medfører begge på hver deres måde hovmod og indbildskhed, men Luther nævner også en tredje form for misbrug, som fører til fortvivlelse. Det er, når man kommer ind under lovens anklage og frygter Guds vrede og straf, men ikke forstår, at lovens tid er forbi, når Kristus kommer.⁶⁸

Hos den troende skabes der et nyt forhold til Gud og til loven. I lovens fængsel var dette forhold kendetegnet ved frygt, og kærligheden var udelukket. Når Kristus kommer til, modtages syndernes forladelse og en fremmed, tilregnet retfærdighed, men der sker også en forandring i den troende, som ikke kunne ske under loven: ”Derfor bør en kristen gennem tro på nådens ord overvinde sin frygt, vende sine øjne bort fra lovens tid og se hen til Kristus og den tro, der skulle komme. Da bliver frygten sød og blandes med nektar, så at han begynder ikke blot at frygte, men også at elske Gud.”⁶⁹ Denne begyndende kærlighed til Gud må være udtryk for, at der nu er skabt noget nyt i den troende – en ny vilje, som ønsker at følge Guds vilje – nu ikke længere af tvang, men af kærlighed.

Men hvilken rolle spiller loven så i den kristnes helliggørelse og vækst? Det spørgsmål svarer Luther ikke udførligt på her, men han har nogle små bemærkninger, som peger i en helt bestemt retning. I sin kommentar til Gal. 3,25 om, at vi efter at troen er kommet, ikke længere er under en opdrager, pointerer Luther, at det er i samvittigheden, vi er helt frie for loven, men vort syndige kød er stadig under loven. ”Så længe vi altså lever i kødet, som ikke er uden synd, så længe vender loven tilbage og gør, hvad der er pålagt den, hos den ene mere og hos den anden mindre. Dog ikke til fordærv, men til frelse. For dette er lovens gerning, daglig at døde kødet, fornuften og vore kræfter og forny vort sind, 2. Kor. 4,16.”⁷⁰ Lidt senere, hvor Luther billedligt taler om den troende som en dej, der endnu ikke er helt gennemsyret af surdejen, som er et billede på Kristus, siger han: ”Her er der

rusticorum dicebant libertatem Evangelicam absolvere homines ab omnibus legibus, aut ne vim iustificandi ei tribuamus.” WA 40, I, 527, 33ff.

⁶⁸ WA 40, I, 528, 31f.

⁶⁹ ”Debet igitur Christianus fide in verbum gratiae vincere timorem, avertere oculos a tempore legis et intueri in ipsum Christum ac fidem futuram. Ibi tum dulcescit timor et miscetur nectare, ut incipiat non solum timere, sed etiam diligere Deum.” WA 40, I, 527, 15-18

⁷⁰ ”Quamdiu igitur in carne quae sine peccato non est, vivimus, subinde redit lex et facit suum officium, in uno plus, in uno plus, in alio minus, Non tamen ad perniciem, sed salutem. Hoc enim exercitium legis est quotidiana mortificatio carnis, rationis et virium nostrarum et ‘innovatio mentis nostrae’ 2 Corin. 4.” WA 40, I, 537, 16-20.

stadig brug for en tugtemester, der kan øve og plage det stærke æsel, kødet, så synden gennem denne optugtelse må blive mindre og der beredes vej for Kristus.”⁷¹

Der er flere bemærkelsesværdige pointer i disse to udtalelser: For det første fremgår det, at loven har en positiv funktion i den troendes liv på to niveauer. Dels skal den gennem optugtelse gøre synden mindre. Det sker som ovenfor nævnt ikke længere af tvang, som før troen kom, men i positiv overensstemmelse med det nye, der er blevet skabt i den troende. Dels skal loven borttage egenretfærdigheden og bane vej for Kristus.

For det andet er der åbenbart forskel på intensiteten af lovens gerning i de troendes liv. Den vender tilbage mere hos den ene og mindre hos den anden. Det kunne tyde på, at der er tale om en helliggørelsesproces, som vi kan være nået kortere eller længere i.

Det at vokse som kristen har i sammenhængen tydeligvis at gøre med i stadig højere grad at blive gennemsyret af Kristus⁷² og i samvittigheden at klynge sig til ham.⁷³

Det er altså ud af livsforbindelsen med Kristus, at det nye liv vokser frem, men loven, som på en underlig måde er nøje forbundet med evangeliet,⁷⁴ bliver altså brugt som et positivt redskab til at fremme dette nye liv.

2.7 Gal. 5,5-6

I sin kommentar til de første vers i Gal. 5 understreger Luther kraftigt, at den eneste trøst for de ængstede samvittigheder findes i troen på Kristus *alene*. Hvis man lader bud og gode gerninger være betingelse for retfærdiggørelse, så er alt tabt, for retfærdiggørelse ved loven og retfærdiggørelse på grund af Kristus udelukker hinanden. Hvis man vil bygge sin retfærdiggørelse helt eller delvist på lov og gerninger, så er man fuldstændig afskåret fra Kristus. Man finder aldrig trøst og fred uden ved troen på Kristus *alene*, uanset hvor helligt man så end bestræber sig på at leve.

⁷¹ ”Hic opus est adhuc paedagogo qui fortem asinum, Carnem, exerceat et vexet, ut hac paedagogia minuantur peccata et Christo via pareatur.” WA 40, I, 537, 29-31.

⁷² WA 40, I, 538

⁷³ WA 40, I, 536-537

⁷⁴ WA 40, I, 527

I forlængelse af denne trøsterige tale tager Luther så fat på vers 5, hvor han hæfter sig ved, at Paulus her taler om retfærdigheden som noget, vi ejer i håbet. Også her taler han til trøst for de bange samvittigheder, men det, som for alvor gør det interessant her i vores sammenhæng, er, at han med denne tale om retfærdighed i håbet gør det klart, hvilket befriende lys helliggørelseslivet, som han kommer mere konkret ind på i det følgende, leves i.

Her vil vi først opholde os ved denne tale om retfærdighed i håbet og dernæst særligt koncentrere os om Luthers udlægning af vers 6.

2.7.1 Retfærdighed i håbet

Umiddelbart kan noget af det, Luther her siger om den troendes retfærdighed, virke temmelig overraskende, fordi det synes at stå i modsætning til, hvordan han taler om retfærdigheden andre steder. Her taler han, styret af og forpligtet på Skriftens tale som altid, om, at den retfærdighed, vi har som troende, ikke er fuldkommen, men noget, vi endnu håber på: ”Vel er vi begyndt på at blive retfærdiggjort i troen. Ved den har vi også fået Åndens førstegrøde, og kødet er begyndt at dø. Men endnu er vi ikke fuldkommen retfærdige. Her står tilbage, at vi gøres fuldstændig retfærdige, og dette håber vi på. Således er vor retfærdighed endnu ikke virkelighed, men stadig i håbet.”⁷⁵

Det indlysende spørgsmål må være: Hvordan skal denne tale om retfærdigheden som ufuldkommen forstås i forhold til, når Luther for eksempel bare få sider tidligere pointerer: ”Men når disse fjender [loven, synden, døden og Djævelen] er blevet besejret, og vi er blevet forsonet med Gud ved hans Søns død, er det vist og sandt, at vi er retfærdige for Gud, og at alt, hvad vi gør, er Ham velbehageligt. Og om der er noget syndigt tilbage i os, bliver det dog ikke tilregnet, men forlades os for Kristi skyld.”⁷⁶

⁷⁵ ”Incepimus quidem iustificari fide, qua et primitias Spiritus accepimus, et mortificatio carnis coepta est, sed nondum perfecte iusti sumus. Reliquum est, ut perfecte iustificemur, hocque speramus. Sic iustitia nostra nondum est in re, sed adhuc in spe.” WA 40, II, 24, 19-22

⁷⁶ ”Devictis autem his hostibus ac reconciliatis nobis Deo per mortem filii ipsius certum est nos iustos esse coram Deo omnesque actiones nostras placere illi, Et si quid peccati in nobis est reliquum, tamen illud non imputari, sed condonari nobis propter Christum.” WA 40, II, 5, 18-21

Så vidt jeg kan skønne er kernen i forklaringen af denne tilsyneladende selvmodsigelse, at Luther skelner mellem et *total-* og et *partial-aspekt* i den troendes liv. I det sidst anførte citat handler det om retfærdigheden som en fuldgyldig og total virkelighed i forholdet til Gud, og derfor kan Luther også der tale om, at alt, hvad vi gør, er velbehageligt for Gud. Over for Gud er retfærdigheden fuldkommen, for den har intet med vore gode eller dårlige gerninger at gøre, men bygger på Kristus alene. Når han her i kommentaren til Gal. 5,5 taler om retfærdigheden som ufuldkommen, er perspektivet et andet. Her handler det nemlig om, at den fuldkomne retfærdighed, vi ejer i Kristus, endnu ikke er fuldstændig synlig og håndgribelig i vore liv - og det bliver den ikke, så længe vi lever her på jorden, på grund af synden. Der er altså tale om, at vi *allerede* er fuldstændig retfærdige og rene i Guds øjne på grund af Kristus, og dog er retfærdigheden *endnu ikke* fuldkommen, fordi synden stadig er en realitet i vore liv. For Luther er også dette en tale til trøst for de skræmte og bange samvittigheder: ”Du kan ikke se eller føle din retfærdighed. Men du skal håbe på, at den til sin tid skal blive åbenbaret.”⁷⁷ Der er altså en spænding mellem det, at den kristne på den ene side har Åndens førstegrøde og at kødet er begyndt at dø,⁷⁸ og det, at han på den anden side ikke kan se og føle sin retfærdighed. Det fremgår imidlertid tydeligt, at en kristen ifølge Luther aldrig kan finde fred og trøst i sin egen hellige livsførelse. Retfærdigheden overfor Gud afhænger med andre ord ikke af, hvor langt man er nået i helliggørelsen. Nej, helliggørelseslivet leves derimod i et befriende allerede/endnu ikke-perspektiv.

2.7.2 Troen er virksom

På denne baggrund tager Luther så fat på vers 6, som er et af sofisternes yndlingsvers, eftersom det taler om tro *virksom ved kærlighed*. Det er jo netop ifølge sofisterne ikke troen alene, men tro virksom i kærlighed, der retfærdiggør. Endnu engang gør han op med sofisternes lære om *fides caritate formata*⁷⁹, og viser

⁷⁷ ”Hoc est, tua iusticia non est visibilis, non est sensibilis, sed speratur suo tempore revelanda.” WA 40, II, 24, 30-31

⁷⁸ WA 40, II, 24

⁷⁹ Jf. analysen af Gal. 2,3-5 i nærværende specialeafhandling

desuden, hvordan de fuldstændig har misforstået dette vers og tvunget det til at passe ind i deres "forudfattede forestillinger". Selv opfordrer han derimod til at gå fordomsfri til Skriften og hente sine forestillinger ud fra den.⁸⁰ Luther bortforklarer ikke Skriftens klare tale om at troen er virksom ved kærlighed, tværtimod søger han samvittighedsfuldt og forpligtet at forstå, hvad der egentlig står og understreger så det kraftigt.

Først gør han opmærksom på, at det er *troen*, der er virksom – ikke kærligheden. Troen er kraftkilden. Kærligheden er blot et redskab, som troen benytter sig af. Forholdet mellem tro og gerninger i en kristens liv er altså at sammenligne med en kraftkilde og det redskab, hvorved den er virksom. Derfor er det ikke gerningerne eller kærligheden, der har nogen formende eller retfærdiggørende kraft, nej, de er blot redskaber, hvorved den retfærdiggørende tro udfolder sig.

Dernæst betoner han stærkt, at en sand og levende tro *er* virksom. Luthers tale her er yderst klagende ind i vores sammenhæng: "Den, der virkelig vil være en kristen eller borger i Kristi rige, må være en virkelig troende. Men han tror ikke virkelig, hvis ikke kærlighedens gerninger følger på troen. Og således udelukker han [Paulus] fra begge sider, både fra højre og venstre, hyklerne fra Kristi rige. Til venstre udelukker han jøder og værkhellige og siger: I Kristus gælder »hverken omskærelse«, det vil sige: ingen gerninger, ingen gudsdyrkelse, ja, slet ingen særlig levevis, men alene troen uden al fortrøstning til (egne) gerninger. Til højre udelukker han de slappe, dorske og dovne. For de siger: hvis troen retfærdiggør uden gerninger, skal vi ikke gøre andet end tro og ellers gøre, som vi vil. Det passer ikke, I ugudelige, siger Paulus. Det stemmer, at troen alene retfærdiggør uden gerninger. Men jeg taler om *den sande tro*, som ikke ligger dovent og snorker, efter at den har retfærdiggjort, men *er travlt beskæftiget ved kærligheden*."⁸¹

⁸⁰ WA 40, II, 36-37

⁸¹ "Qui vult esse vere Christianus seu in Christi Regno, Hunc oportet esse vere credentem. Vere autem non credit, si opera Charitatis fidem non sequuntur. Et sic utrinque, a dextris et sinistris, excludit a Regno Christi Hypocritas, A sinistris Iudaeos et operarios, dicens: In Christo neque Circuncisio, id est, nulla opera, nullus cultus, nullum prorsus vitae genus, Sed sola fides sine omni fiducia operum valet; A dextris Ignavos et inertes ac desides, quia dicunt: Si fides sine opere iustificat, Ergo nihil operemur, Sed credamus solum et faciamus, quae volumus. Non sic, impii, dicit Paulus. Verum est sine operibus solam fidem iustificare, Sed de fide vera loquor, quae, postquam iustificaverit, non stertet ociosa, Sed est per Charitatem operosa." WA 40, II, 37, 15-25

Der er ikke så meget at være i tvivl om; kærligheden og gerningerne har absolut ingen plads, hverken som forudsætning for retfærdiggørelse eller som betingelse for fortsat at være retfærdiggjort, have trøst og fred med Gud. Men hvis kærligheden og gerningerne ikke følger som en konsekvens af troen, vidner det utvetydigt om, at troen er falsk, for en sand og levende tro får med nødvendighed konsekvenser for det praktiske liv.⁸² Talen, som vi opholdt os ved i forrige afsnit, om at retfærdigheden er ufuldkommen og endnu i håbet, udelukker altså ikke det faktum, at en sand og levende tro *er* virksom. For mig at se er Luthers pointe med at betone begge sider i spændingen – altså at retfærdigheden på den ene side ikke er synlig eller følbart, og at troen på den anden side nødvendigvis får praktiske konsekvenser – dobbelt. For det første ønsker han at understrege, at synden stadig er en virkelighed i den troendes liv, og at der er tale om et helliggørelsesliv i kamp mod synden, men trøsten og freden og visheden om frelse og retfærdighed afhænger ikke af, hvor godt helliggørelsen lykkes. Den afhænger af Kristus alene. For det andet er det magtpåliggende for Luther at slå fast, at den troende *bliver* helliggjort, for troen *er* virksom. Hvis der altså ikke er nogen helliggørelse, kamp mod synden og praktiske følger af troen i form af gode gerninger og kærlighed, så er der ikke tale om en sand og levende tro.

Luther påpeger gentagne gange i sammenhængen, at han her taler om hele det kristne liv. I dette liv skelner han klart mellem forholdet til Gud (*coram Deo*) og forholdet til andre mennesker (*coram hominibus*), og her er det kendetegnende, at ”... et menneske således helt og holden er en kristen, indadtil over for Gud ved troen, som ikke har brug for vore gerninger, og udadtil overfor menneskene, som ikke har gavn af troen, men af gerningerne eller kærligheden.”⁸³

⁸² Dette er i direkte modstrid med den nye Paulusforståelse, som kort sagt hævder, at man, ifølge Paulus, kommer ind i pagten ved nåde, men forbliver i den ved gerninger.

⁸³ ”... Ut sic homo absolute sit Christianus, intus coram Deo per fidem, qui operibus nostris non indiget, foris coram hominibus, quibus fides nihil prodest, sed opera seu Charitas.” WA 40, II, 37, 28-30

2.8 Gal. 5,13-18

Som indledning til sin kommentar til dette formaningsafsnit i Galaterbrevet gør Luther opmærksom på, at det er et typisk træk hos Paulus, at de konkrete formaninger kommer efter, at han har undervist klagende om troen. Endnu engang understreges det, at læren om troen og om retfærdiggørelse ved tro alene på ingen måde ophæver læren om gode gerninger og en hellig livsførelse: ”Det er altså med urette, verden anklager de kristne for at opløse gode sæder og forstyrre den offentlige ro og ærbarhed. For de underviser bedre om god opførsel og alle dyder end nogen filosoffer eller øvrigheder. De føjer nemlig troen til.”⁸⁴ Læren om de gode gerninger ophæves ikke af læren om troen. Tværtimod bliver denne lære først virkelig god, når troen føjes til.

2.8.1 *Den kristne frihed er ikke en frihed for kødet*

I nøje overensstemmelse med Paulus’ formaning i Gal. 5,13 formaner Luther i sin kommentar advarende imod at misbruge evangeliet til at legalisere et syndigt, udsvævende og tøjlesløst liv. Faren for at evangeliets frihed misbruges synes at være en uomgængelig risiko, der medfører et uløseligt dilemma, som Luther er sig smerteligt bevidst: ”Hvis nåden eller troen ikke bliver forkyndt, er der ingen, der bliver frelst. For troen alene retfærdiggør og frelser. Hvis troen derimod bliver forkyndt, hvad den nødvendigvis må, forstår de fleste mennesker læren om troen kødeligt og gør åndens frihed til en frihed for kødet.”⁸⁵

Denne misbrug af evangeliets frihed er ikke kun en fare for kødelige (dvs. verdslige) mennesker, men også for kristne – ja, endog for kristne forkyndere. Luther taler om, at jo sikrere vi bliver om evangeliets frihed, desto mere sløve bliver vi også. Hvis ikke Satan plagede os på forskellige måder, ville faren for at ende i sløvhed og falsk sikkerhed være endnu større.⁸⁶

⁸⁴ ”Non potest igitur mundus iure accusare Christianos, quod dissolvent bonos mores, quod publicam pacem, honestatem etc. perturbent, quia melius tradunt mores et omnes virtutes quam ulli aut Philosophi aut Magistratus, quia fidem addunt.” WA 40, II, 59, 27-30

⁸⁵ ”Si gratia seu fides non praedicatur, nemo fit salvus, Fides enim sola iustificat et salvat. Contra, si praedicatur Fides, ut necesse est eam praedicari, maior pars hominum carnaliter intelligit doctrinam de fide et libertatem spiritus in libertatem carnis rapit.” WA 40, II, 60, 27-31

⁸⁶ WA 40, II, 61, 17f

Her finder vi nok også den egentlige grund til, at formaninger er nødvendige. Ligesom det var nødvendigt for Paulus, efter at have undervist om troen og friheden i Kristus, at formane til ikke at bruge friheden som et påskud for kødet men i stedet at tjene hinanden i kærlighed, sådan finder Luther det nødvendigt i sin egen samtid. Han er helt bevidst om, at man ikke kan tvinge folk, der misbruger friheden ved at gøre den til en frihed for kødet, til at tjene hinanden i kærlighed. Men formanens skal der under alle omstændigheder, og så må man glæde sig over de få, der bliver ført ind i et sandt kristenliv, hvor de glæder sig over åndens frihed og samvittighedsfuldt tjener næsten i kærlighed.⁸⁷

Der er ingen tvivl om, at det er meget afgørende for Luther at skabe fuldstændig klarhed i denne sag: ”Derfor skal enhver kristen vide, at han *ved Kristus, der er blevet indsat i samvittigheden, er herre over loven, synden og døden*, så at de ikke har nogen ret over for ham. Omvendt skal han også vide, at *hans legeme har fået pålagt et ydre slaveri*, for at han skal tjene sin næste ved kærlighed.”⁸⁸ Den dobbelthed, som Luther skildrer så klagende her, er helt grundlæggende i hans tænkning om den troendes liv. Ikke mindst i *Tractatus de libertate christiana* fra 1520, som simpelthen med sine to indledende teser og rent strukturelt er bygget op om denne dobbelthed, kommer dette tydeligt frem.

2.8.2 Troen og de gode gerninger

Det er sandt, at læren om troen fylder rigtig meget i Luthers undervisning, men i kommentaren til disse vers bliver det for alvor tydeligt, hvor stor vægt han faktisk også lægger på læren om de gode gerninger og på sammenhængen mellem en sand tro og virkelig gode gerninger.

Her bliver det også åbenbart, at når han lægger så stor vægt på læren om troen, så skyldes det naturligvis, at kun her finder samvittigheden fred med Gud, men det skyldes *også*, at uden denne lære som grundlaget, kan man slet ikke tale om en sand

⁸⁷ WA 40, II, 63

⁸⁸ ”Quare unusquisque Christianus sciat, se per Christum constitutum esse in conscientia dominum legis, peccati, mortis etc., ita quod illa non habeant ius in eum etc. Contra sciat quoque hanc servitutum externam corpori suo impositam esse, ut per charitatem serviat proximo.” WA 40, II, 64, 15-19

kristen livsførelse og om helliggørelse og virkelig gode gerninger. Det kommer tydeligt frem, når han – efter at have anklaget de falske apostle i Galaterbrevet for ikke at være i stand til at lære ret om gode gerninger – siger: ”For når grundvolden Kristus er ødelagt og læren om troen blevet formørket, kan der umuligt bestå nogen ret anvendelse, indøvelse og opfattelse af gode gerninger. Når man har fjernet træet, må dets frugter nødvendigvis også forsvinde.”⁸⁹

Virkelig gode gerninger er ikke alle mulige unyttige fromhedsøvelser, men et aktivt tjenende liv rettet mod næsten i kærlighed. Det betoner Luther kraftigt, når han med Paulus sammenfatter hele loven i budet ”du skal elske din næste som dig selv”. Kærlighed er handling – ikke for at opnå noget i forhold til Gud – men for at tjene næsten. Han lader ingen smutveje stå åbne i sin lovprisende udlægning af budet; eksemplet er én selv, dyden er kærligheden, genstanden er næsten. Tilbage står kun fordringen til et liv i tjeneste for hinanden i konkret handlende kærlighed.⁹⁰

Luther lægger ikke skjul på, hvor afgørende det er, at der bliver undervist sandt og klagende om gerninger: ”Derfor er det *lige så nødvendigt, at fromme lærere med samme flid betoner læren om gode gerninger som læren om troen. For Satan er begges fjende og gør heftig modstand imod dem. Dog må man først indplante troen. For uden den kan man umuligt indse, hvad der er en god gerning, hvad der behager Gud.*”⁹¹ Hverken læren om troen eller læren om de virkelig gode gerninger giver bare sig selv. Der må forkyndes og undervises – først om troen, som er grundlag for alt liv – men også om gerninger. Luthers pointering af, at Satan hader begge dele, er samtidig en stærk understregning af, at selvom læren om gode gerninger er sekundær i forhold til læren om troen, så er den på ingen måde perifer.

Man fornemmer tydeligt hos Luther en frustration over sløvheden og ligegyldigheden i hans egne evangeliske menigheder.⁹² Denne sløvhed ser han som en følge af Satans virksomhed, og netop derfor er formaningen til et helligt liv

⁸⁹ ”Destructo enim fundamento Christo et obscurata doctrina fidei impossibile est remanere ullum verum usum, exercitium et opinionem bonorum operum. Sublata arbore necesse est auferri quoque fructus.” WA 40, II, 66, 15-17

⁹⁰ WA 40, II, 72

⁹¹ ”Quare aequae necessarium est, ut pii doctores tam diligenter urgeant doctrinam de bonis operibus, quam doctrinam de fide. Satan enim utrique infensus est et acerrime resistit. Fides tamen primum plantanda est, sine ea enim impossibile est intelligi, quid bonum opus sit, quid Deo placeat.” WA 40, II, 66, 28-32

⁹² WA 40, II, 67

meget vigtig. For mig at se må man forstå Luther sådan, at det ikke er evangeliet, der gør mennesker passive, sløve og ligegyldige. Derimod søger Satan at udnytte den sikkerhed, som evangeliets frihed giver, så han alligevel vinder i anden omgang.

2.8.3 *At vandre i Ånden og ikke fuldbyrde kødets begæring*

Luther forstår Paulus' tale i Gal. 5,16-18 som en præcisering af, hvad han lige har sagt i det foregående. Denne præcisering er nødvendig, fordi formaningen til kærlighed som opfyldelse af hele loven i vers 15 ellers kunne misforstås som en modsigelse af alt, hvad han tidligere i brevet har sagt om retfærdiggørelse ved tro.

Her er vi fremme ved noget yderst væsentligt i Luthers helligørelseslære. For her i formaningen til at vandre i Ånden og ikke fuldbyrde kødets lyst er det som om, spændingen mellem læren om tro og læren om gerninger løses. Her forenes læren om retfærdiggørelse ved tro alene med formaningen til at opfylde hele loven ved handlende kærlighed.

Som vi har været inde på ovenfor, ligger hemmeligheden i, at vi ikke retfærdiggøres på grund af kærligheden, men kærligheden hænger uløseligt sammen med et liv i tro. Luther siger det sådan: "Når vi er indesluttet under og beskyttet af dette læ, syndsforladelsens Himmel og nådens trone, begynder vi på at elske og opfylde loven. Men vi retfærdiggøres ikke og er ikke gudvelbehagelige på grund af denne opfyldelse, mens vi lever hér."⁹³

Luther søger her på det kraftigste at afvise sofisternes forfejlede opfattelse af kærligheden som den, der retfærdiggør. Derfor benytter han Paulus' præcisering i disse vers til at betone, at formaningen til kærlighed ikke er i modstrid med læren om retfærdiggørelse ved tro. Det bliver tydeligt, når han udlægger Paulus' ord i vers 16: "Meningen er: når jeg befaler jer at elske hinanden, forlanger jeg dette af jer, at I skal vandre i Ånden. For jeg véd, at I ikke vil kunne opfylde loven. Fordi synden klæber ved jer, så længe I lever, kan I umuligt opfylde loven. Derimod skal I med flid sørge for at vandre i Ånden, det vil sige: at I ved Ånden skal kæmpe mod kødet

⁹³ "Hoc umbraculo, coelo remissionis peccatorum et throno gratiae, conclusi et protecti incipimus diligere et implere legem. Sed propter hanc impletionem non iustificamur neque accepti sumus, dum hic vivimus." WA 40, II, 80,21-24

og følge Åndens tilskyndelser. Han har altså ikke glemt læren om retfærdiggørelsen. For når han befaler dem at vandre i Ånden, benægter han tydeligt, at gerninger retfærdiggør.”⁹⁴ Det er virkelig værd at hæfte sig ved dybderne i denne udlægning, for her viser det sig, hvordan tro og gerninger i Luthers tankegang er nærmest organisk sammenhængende og samtidig skarpt adskilte. På én gang pointerer han, at befalingen til at vandre i Ånden intet har med vores fortjeneste at gøre, eftersom denne befaling netop viser, at gerninger ikke retfærdiggør, og *samtidig* understreger han, at det at vandre i Ånden indebærer konkret handling i form af kamp mod kødet og lydighed mod Åndens tilskyndelser. Både i teorien og i praksis må der skelnes klart mellem retfærdiggørelsen og helliggørelsen, men når vi kommer til kristnes konkrete livsførelse, så samles trådene i denne frigørende formaning til at vandre i Ånden og ikke fuldbyrde kødets begæring.

I sin kommentar til især vers 16-17 gør Luther meget ud af at understrege, at der er tale om en livslang kamp i enhver kristens liv, en kamp mellem Ånden og kødet. Meningen er ikke, at vi skal udslette kødet, men det skal tæmmes, så det er underkastet Ånden.⁹⁵ Vi skal ikke undre os, når vi som troende mærker kødets lyster i vore liv, men vi skal lade det drive os til Kristus og der – i den tilregnede retfærdighed i ham – står kampen, hvor kødet skal tæmmes og holdes i trældom.⁹⁶ Denne kamp er ikke ligegyldig. Faktisk understreger Luther, at vi skal lægge vægt på at være retfærdige udadtil.⁹⁷ Det faktum, at synden ikke tilregnes os på grund af Kristus, skal heller ikke få os til at tro, at den er ubetydelig, for den er stadig virkelig og dødsens alvorlig.⁹⁸ Det er også baggrunden for, at Luther med stor alvor formåner til konkret kamp mod den: ”Men hver især må omhyggeligt prøve sig selv, hvilken kødelig lidenskab han mest angribes af. Og når han har erkendt dét, må han ikke være selvsikker, ikke bære over med sig selv, men våge og kæmpe ved

⁹⁴ ”Quasi dicat: Dum iubeo vos diligere mutuo, hoc a vobis exigo, ut spiritu ambuletis. Scio enim, quod legem non implebitis; quia peccatum haeret in vobis, donec vivitis, ideo impossibile est vos implere legem. Interim tamen hoc diligenter curate, ut Spiritu ambuletis, Hoc est, luctemini Spiritu contra Carnem et sectemini motus Spirituales etc. Non igitur oblitus est causae iustificatini. Nam cum iubet eos Spiritu ambulare, manifeste negat opera iustificare...” WA 40, II, 81, 28ff

⁹⁵ WA 40, II, 87, 24-25

⁹⁶ WA 40, II, 93-94

⁹⁷ WA 40, II, 90, 26f

⁹⁸ WA 40, II, 95, 17ff

Ånden mod den, så han, om end ikke helt kan tæmme den, dog ikke fuldbyrder den.”⁹⁹

Skriftens tale om denne kamp mellem kødet og Ånden skal tjene til trøst for den troende. Selvom vi mærker kødets lyst og kampen er hård, så er det en kamp med friheden som udgangspunkt, for når vi drives af Ånden, er vi ikke under loven.¹⁰⁰

Efter denne vigtige tale om at vandre i Ånden, giver Luther sig i kast med en rimelig flygtig behandling af kødets gerninger og Åndens frugter,¹⁰¹ hvori han gør tydeligt op med pavekirkens misforståede ”hellige” gerninger. Denne behandling vil vi ikke opholde os nærmere ved her, men blot hæfte os ved en interessant passage i hans kommentar til vers 23 efter omtalen af kødets gerninger og Åndens frugter. Her kommer han med nogle tankevækkende formuleringer om den troendes forhold til loven, når han siger: ”Derfor er loven helt og holdent ophævet for deres [de retfærdiges] vedkommende, først i Ånden og siden også i gerningerne. Den har altså ingen ret til at anklage dem. For de gør af sig selv, hvad loven kræver, - om ikke med fuldkommen hellige gerninger, så dog i syndernes forladelse ved troen. Således opfylder den kristne indadtil loven ved troen – for Kristus er lovens opfyldelse til retfærdighed for enhver, som tror (Rom. 10,4) – og udadtil gennem sine gerninger og ved syndernes forladelse.”¹⁰²

Lad dette være de sidste ord i analysen af de udvalgte afsnit fra Galaterbrevskommentaren. Herefter vil jeg forsøge på mere tematisk vis i dialog med sekundærlitteraturen at belyse det hidtil behandlede yderligere og at samle de løse ender.

⁹⁹ ”... Sed unusquisque se ipsum diligenter exploret, qua potissimum passione carnis afficiatur, et, ubi hoc deprehendit, non sit securus, non blandiatur sibi, sed vigilet et luctetur Spiritu contra eam, ut, si omnino refrenare non potest, saltem eam non perficiat. WA 40, II, 94, 23-27

¹⁰⁰ WA 40, II, 98, 20ff

¹⁰¹ Årsagen til hans flygtige gennemgang af disse vers her er, at han har behandlet dem mere udførligt i hans Lille Galaterbrevskommentar fra 1519. (Jf. WA 40, II, 109, 29f)

¹⁰² ”Itaque lex eis simpliciter abrogata est, Primum in Spiritu, deinde etiam in operibus. Non habet igitur ius accusandi eos, sponte enim faciunt, quod lex requirit, si non perfecte sanctis operibus, saltem remissione peccatorum per fidem. Sic Christianus intus implet legem fide, Christus enim perfectio legis est ad iusticiam omni credenti, foris operibus et remissione peccatorum.” WA 40, II, 121, 18-23

3 Tematisk perspektivering

Indtil nu har hovedintentionen i denne specialeafhandling været at kaste lys over Luthers lære om helliggørelsen ved hjælp af en tekstnær analyse af relevante uddrag fra hans Store Galaterbrevskommentar. Denne analyse skal danne grundlag for den følgende mere tematiske fremstilling. Naturligvis giver en sådan analyse ikke et fuldstændigt billede af Luthers lære på området. En sådan fuldstændig dækkende behandling af emnet har imidlertid heller ikke været målet og er det heller ikke i den følgende. Det var og er blot intentionen, at afdække væsentlige og grundlæggende aspekter i den modne Luthers lære om helliggørelsen.

I det følgende vil jeg søge at lade fire temaer danne rammen for den mere systematiske fremstilling af emnet. Det drejer sig om forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse, om den troendes forhold til loven, om den kristnes hellige livsførelse (og herunder om gerningernes betydning i dommen) og endelig om formaningens nødvendighed. Disse temaer er valgt, fordi de efter mit skøn samler op på de væsentligste af de spørgsmål, der trænger sig på i forbindelse med analysen af Galaterbrevskommentaren. Temaerne lapper over og griber ind i hinanden, og skal derfor heller ikke betragtes som afgrænsede områder, men snarere som forskellige vinkler på Luthers helliggørelseslære. Det er en lære, som i al sin enkelhed dog viser sig at være temmelig kompleks.

Nu kan det være på sin plads at overveje, om det overhovedet går an at systematisere Luthers teologi.¹⁰³ Luther var jo som bekendt ikke selv systematiker men ekseget af profession, og hans skrifter udgør – selvom der unægtelig drives megen systematisk teologi i dem – ikke en decideret samlet systematik, men består af et bredt spektrum af genrer lige fra bibeludlægning over lejlighedsskrifter til salmer. For mig at se har vi her at gøre med noget af det, der netop er styrken ved Luther, for den nære forbindelse med Skriften og med livet, som hans teologi bærer så tydeligt præg af, betyder også, at han ikke er bange for at lade nogle spændinger og paradokser stå. Der bliver tænkt og gravet virkelig dybt i hans skrifter, og de vigtige pointer bliver indprentet med stor kraft og formidable pædagogiske evner,

¹⁰³ Oswald Bayer p. VIII. (Vorvort).

men man fornemmer hele tiden en ydmyg bevidsthed om at have med *Guds visdom* at gøre. Derfor er det også med en vis forsigtighed, at jeg nu begiver mig ud i et forsøg på en systematisk fremstilling af væsentlige aspekter i Luthers helliggørelseslære. Dog gør jeg det med bevidstheden om, at der er spændinger i Luthers teologi, som man ikke kan ophæve uden at fordreje læren. Derfor er det mit mål at systematisere så langt, Luther gør det, men heller ikke længere.

Udover at trække på min egen analyse af Galaterbrevskommentaren og relevant sekundærlitteratur i øvrigt, vil jeg i det følgende også inddrage ”*Rationis Latomianae Confutatio*” fra 1521¹⁰⁴ samt ”*Etliche schöne Predigten aus der Epistel S. Johannis. Von der Liebe*” fra 1532¹⁰⁵ til at kaste yderligere lys over området.

3.1 Forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse

Som det forhåbentlig fremgår utvetydigt af min undersøgelse af helliggørelseslæren i Galaterbrevskommentaren ovenfor, er retfærdiggørelsen det altafgørende grundlag for helliggørelsen. Man kan simpelthen ikke tale sandt luthersk om helliggørelse uden retfærdiggørelsen – ikke bare som forudsætning – men også som den nye virkelighed, hvori helliggørelsen hører hjemme.¹⁰⁶ Hertil kommer, at retfærdiggørelsen og en sand og levende tro nødvendigvis vil medføre et liv i helliggørelse. Derfor er helliggørelsen på den ene side vævet sammen med retfærdiggørelsen i Luthers teologi. På den anden side skal de også holdes klart adskilt. For hvis helliggørelsen og væksten i den kristnes liv bliver gjort til

¹⁰⁴ WA 8, 36-129 (Herefter blot betegnet som Latomusskriftet). Der citeres på dansk efter Asger Chr. Højlands oversættelse, Credo Forlag, Kbh. 1995.

¹⁰⁵ WA 36, 416-77. Der citeres på dansk efter Beate Højlands oversættelse, Credo Forlag, Kbh. 1992.

¹⁰⁶ For min egen del er denne pointe blevet understreget i praksis i arbejdet med helliggørelseslæren i Galaterbrevskommentaren. I udgangspunktet havde jeg egentlig forestillet mig, at skulle arbejde mere isoleret med selve helliggørelsen blot med afsæt i retfærdiggørelseslæren. Imidlertid sidder jeg nu tilbage med en fornemmelse af mere eller mindre bevidst at være blevet trukket ind i retfærdiggørelseslæren for aldrig rigtig at komme ud af den. Det hænger naturligvis sammen med valget af Galaterbrevskommentaren som primærkilde, men det siger også en hel del om, hvor meget retfærdiggørelsen og helliggørelsen er vævet ind i hinanden i Luthers teologi. På den baggrund er det nærliggende at rejse spørgsmålet, om jeg ikke selv ender i den skæve betoning, jeg advarede mod i indledningen. Det mener jeg imidlertid ikke er tilfældet. Jeg søger netop at udfolde og betone Luthers stærke kald til en hellig livsførelse som noget, der ikke er forudsætning for frelsen, men et liv, der leves i den tilregnede og ufortjente retfærdigheds befriende perspektiv (se især 3.3).

forudsætning for retfærdiggørelsen og dermed for frelsen, er der ikke længere tale om sand helliggørelse, men om gerningsretfærdighed og lovtrældom.

Det er nærliggende at parallelisere forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse med forholdet mellem tro og gerninger. Der er da også sammenfald langt på vej mellem disse to forhold, men eftersom der både indenfor retfærdiggørelsen og indenfor helliggørelsen kan tales om forholdet mellem tro og gerninger, er det lidt for simpelt ganske enkelt at lade troen være lig med retfærdiggørelsen og gerningerne lig med helliggørelsen. Snarere kan man sige, at tro og gerninger i retfærdiggørelsen skal holdes skarpt adskilte, mens de i helliggørelsen hænger uløseligt sammen – og så skal man endda passe på med at skille retfærdiggørelsen og helliggørelsen fra hinanden alt for skematisk, for de hænger også uløseligt sammen.

Med henblik på at kaste yderligere lys over dette komplekse forhold er det relevant at inddrage Latomusskriftet.¹⁰⁷ Hovedspørgsmålet i dette meget centrale Lutherskrift er, om der stadig er virkelig synd tilbage i den troende efter dåben. Luthers svar på det spørgsmål lyder i meget kort form: Ja, der er virkelig synd tilbage i den troende efter dåben, men den er uskadelig på grund af ”nåden og dens gave”.¹⁰⁸ Hvad der ligger i det svar, og ikke mindst, hvad der ligger i Luthers tale om nåden (gratia) og gaven (donum) er et enormt og komplekst spørgsmål at bevæge sig ind i. Derfor vil jeg ikke gå ind i en grundig analyse, men blot berøre det som noget, der har vist sig vanskeligt at komme udenom i behandlingen af forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse.

Konteksten for Luthers tale om donum og gratia i Latomusskriftet er, at han i det foregående¹⁰⁹ har beskrevet, hvordan Guds lov afslører et indre og et ydre onde for os syndere.¹¹⁰ Det indre onde består i synden og den indre naturs fordærv, og det ydre onde består i Guds vrede, døden og forbandelsen. Overfor disse to onder er

¹⁰⁷ Når Latomusskriftet, som er fra 1521, inddrages, sker det naturligvis med bevidstheden om, at det ikke umiddelbart kan anvendes som et udtryk for den modne Luthers teologi. Min intention er imidlertid ikke at vurdere en evt. udvikling i Luthers teologi, men udelukkende at lade tanker, som jeg mener at genfinde i mindre udfoldet grad i Galaterbrevskommentaren, belyse forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse.

¹⁰⁸ Se fx WA 8, 107, 24f.

¹⁰⁹ WA 8, 103, 35ff.

¹¹⁰ WA 8, 104, 22ff.

det, at donum og gratia kommer på tale som evangeliets forkyndelse: ”For også evangeliet forkynder og lærer to ting, nemlig retfærdigheden og Guds nåde. Ved retfærdigheden helbreder han naturens fordærv – den retfærdighed, vel at mærke, som er Guds gave, nemlig troen på Kristus...”¹¹¹ Gratia, som i det følgende også kaldes ”Guds yndest”, stilles altså overfor det ydre onde, nemlig Guds vrede, og giver derved synderen fred med Gud. Denne virkelighed lægger Luther vægt på som det største og vigtigste og bærende.¹¹² Donum, der betegnes som ”retfærdigheden” og ”troen på Kristus”, stilles overfor det indre onde, hvorved naturens fordærv helbredes og synden udrenses.¹¹³

Det, som er interessant i forhold til vores undersøgelse her, er den parallel, der synes at være mellem donum og gratia i Latomuskriftet på den ene side og så på den anden side Luthers udlægning af Gal. 3,10, hvor han beskriver, hvordan vi bliver sande lovens gørere på følgende måde: ”Først gennem syndernes forladelse og tilregnelsen af retfærdighed på grund af troen på Kristus. Dernæst gennem gaven og Helligånden, som føder et nyt liv, nye følelser o.s.v. i os, så at vi også kan opfylde loven efter dens indhold [formaliter]. Men hvad der mangler, bliver tilgivet for Kristi skyld.”¹¹⁴

Parallellen er slående, men den opmærksomme læser opdager, at det ikke går an – selvom det umiddelbart er nærliggende – bare at lade den første sætning svare til Latomuskriftets gratia og den anden til donum. For der siges faktisk ikke noget i den første sætning, som ikke er indeholdt i Latomuskriftets tale om donum. Den bedste forståelse er derfor at tolke dobbeltheden, der kommer til udtryk i udlægningen af Gal. 3,10 som en *dobbelthed* i selve donum – sådan at donum i Latomuskriftet både er et udtryk for den tilregnede retfærdighed på grund af Kristus *og* for den fornyelse, der sker i et menneske, der kommer til tro.¹¹⁵

¹¹¹ ”Nam Euangelium etiam duo praedicat et docet, iustitiam et gratiam dei. Per iustitiam sanat corruptionem naturae, iustitiam vero, quae sit donum dei, fides scilicet Christi...” WA 8, 105,39-106,2

¹¹² Se WA 8, 106, 6ff. Jeg er udmærket bekendt med diskussionen om rækkefølgen af donum og gratia ud fra talen om gratia som donums ledsager. Den diskussion agter jeg ikke at gå ind i her, men finder det blot relevant at betone Luthers betoning af gratia som det største gode.

¹¹³ Se citatet ovenfor samt WA 8, 106, 20f.

¹¹⁴ WA 40, I, 408,29ff. Dette afsnit er indgående behandlet i min analyse ovenfor.

¹¹⁵ Denne tolkning svarer i øvrigt fuldstændig til den forståelse af donum, som Uffe Kronborg overbevisende argumenterer for i sin analyse af Latomuskriftet. Se Uffe Kronborg pp. 68ff.

I lyset af denne tolkning, bliver det klart, at donum i Latomusskriftet hverken kan siges at handle udelukkende om retfærdiggørelse eller helliggørelse. Med talen om donum rammer vi med andre ord ind lige midt i spændingsfeltet i forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse. Det er hermed et af de stærkest tænkelige udtryk for, hvor uadskillelige disse to begreber er i Luthers teologi.¹¹⁶

Med denne tolkning af donum i Latomusskriftet kan man også frimodigt fastholde de sanative udsagn og det effektive aspekt – i form af kamp mod og udrensningen af synden – som en del af evangeliets gerning, uden fare for, at der kommer synergisme ind i retfærdiggørelseslæren. For ”den side” af donum, der har med fornyelsen og udrensningen af synden at gøre, handler simpelthen om helliggørelsen (jf. Galaterbrevskommentarens ”dernæst”) som en følge af retfærdiggørelsen (jf. Galaterbrevskommentarens ”først”).¹¹⁷ I øvrigt er det vigtigt at bemærke, at fornyelsen og kampen mod synden ikke *er lig med* donum, men derimod noget, donum *udvirker*. Det bliver måske især tydeligt i Galaterbrevskommentaren, hvor det pointeres, at det nye liv er noget, Gud selv føder ”gennem gaven og Helligånden”.

Med talen om gratia og donum i Latomusskriftet kastes der ikke blot lys over sammenhængen mellem retfærdiggørelsen og helliggørelsen, men også over forskellen mellem dem. Der må nemlig skelnes mellem et total- og et partialaspekt.¹¹⁸ I retfærdiggørelsen kan der tales om et total-aspekt, fordi nåden og gaven er totale, men i helliggørelsen er der tale om noget partielt, fordi den reale fornyelse i menneskets indre og den reale udrensning af synd, som gaven udvirker, endnu ikke er fuldkommen. Det bliver tydeligt, når Luther siger: ”Alt er tilgivet ved nåden; men endnu ikke alt er helbredt ved gaven. Gaven er virkelig indgydt, surdejen er blandet [i melet]. Og den arbejder nu på at rense den synd ud, som

¹¹⁶ Hermed markerer jeg også – på trods af den positive intention – en vis skepsis overfor den noget skematiske adskillelse af retfærdiggørelse og helliggørelse (eller fornyelsen), som Asger Chr. Højlund søger at gennemføre i sin læsning af Galaterbrevsforelæsningsen. Se fx Asger Chr. Højlund pp. 282f. Se også Steffen Kjeldgaard-Pedersens kritiske bemærkninger til Højlund i artiklen ”Troen med stort ”T”” pp. 377f.

¹¹⁷ Jf. Wilfried Joest p. 68: ”Luthers Aussagen über Rechtfertigung und Heiligung sind charakterisiert durch ein immer wiederkehrendes deinde, mit dem er an den Transitus des Glaubens den Progressus des Lebens anschließt“

¹¹⁸ Wilfried Joest opererer i denne forbindelse også med en sondring mellem et transitus-aspekt, hvor det går i et spring fra intet til alt og et progressus-aspekt, hvor der er tale om et kontinuerligt fremskridt fra mindre til mere. Se forrige note samt p. 68 i øvrigt.

allerede er tilgivet personen, og jage den onde gæst bort, som den har fået frihed til at smide på porten.”¹¹⁹ Der er altså virkelig synd tilbage hos den troende, men den er uskadelig, fordi den er tilgivet ved nåden og fordi den behandles anderledes end før nåden. Før behandlede den ”som noget der var der, blev erkendt og overvældede os. Men nu behandles den som noget, der ikke er der og smides ud.”¹²⁰ Det betyder, at helliggørelsens kamp mod synden ikke er en kamp for at opnå retfærdighed overfor Gud, men netop en kamp med den tilregnede retfærdighed som udgangspunkt og som den nye virkelighed, hvori kampen kæmpes og livet leves. Helliggørelsens kamp mod den virkelige synd, der er tilbage, er med andre ord frihedens og sejrens kamp, fordi den er indesluttet i den sejr, Kristus *har* vundet. Denne kamp varer livet igennem. Først når Kristus kommer igen skal helbredelsen fuldkommes. Indtil da må vi leve i spændingen mellem det totale og det partielle, i spændingen mellem den totale retfærdighed, vi ejer allerede nu i Kristus og den partielle virkelighed, vi oplever i vores liv, hvor fornyelsen endnu ikke er fuldkommen.

Efter denne belysning af forholdet mellem retfærdiggørelsen og helliggørelsen ud fra Luthers tale om *donum* og *gratia* i Latomusskriftet, finder jeg det relevant også ganske kort at berøre den nyere finske Lutherforskning, eftersom den har tiltrukket sig en del opmærksomhed de seneste år, og eftersom det i høj grad netop er forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse, den kredser om.¹²¹ Den nyere finske Lutherforskning med Tuomo Mannermaa i spidsen brød igennem engang midt i 1970-erne på baggrund af nogle økumeniske samtaler mellem den lutherske kirke i Finland og den russisk ortodokse kirke. Hovedtanken er kort sagt, at der er samklang mellem den ortodokse kirkes lære om *theosis* (eller *theopoiesis*) og Luthers lære om Kristus som nærværende i troen. Samtidig er der tale om et brud

¹¹⁹ ”Remissa sunt omnia per gratiam, sed nondum omnia sanata per donum. Donum etiam infusum est, fermentum mixtum est, laborat, ut peccatum expurget, quod iam personae indultum est, et hospitem malum extrudat, cui licentia facta est eiciendi.” WA 8, 107, 21-24

¹²⁰ WA 8, 107, 28-30

¹²¹ Jeg forholder mig til den finske Lutherforskning på baggrund af Tuomo Mannermaas, Simo Peuras og Antti Raunios bidrag i ”Union with Christ” samt på anden hånd gennem omtale i den øvrige sekundærlitteratur. I øvrigt forholder jeg mig her overordnet til finnerne som en samlet gruppe, selvom der naturligvis er indbyrdes nuancer i deres teologi.

med den ”klassiske” (ikke mindst tyske) Lutherforskning, som finnerne anser for at være låst fast i en neo-kantiansk teologi, hvilket betyder en alt for *relationel* tænkning om forholdet mellem den troende og Gud. Ifølge finnerne tænker Luther ikke bare relationelt, men i høj grad *ontologisk* om det forhold.¹²²

Finnernes bidrag til Lutherforskningen er naturligvis stort og omfattende. I denne sammenhæng skal opmærksomheden samles om deres pointering af Kristi realontiske nærvær i den troende og deres tolkning af Latomusskriftets *donum* og *gratia* som Kristus selv. Begge dele kommer til udtryk i følgende citat af Mannermaa: ” Luther does not distinguish between the person and the work of Christ. Christ himself, both his person and his work, is the righteousness of man before God. Christ is both *favor* of God (forgiveness of sins, atonement, abolition of wrath) and gift (*donum*), God himself present. Faith means justification precisely on the basis of Christ’s person being present in it as favor and gift. *In ipse fide Christus adest*: in faith itself Christ is present, and so the whole of salvation.”¹²³

Luthers sætning *in ipse fide Christus adest* er hentet fra hans udlægning af Gal. 2,16 i Galaterbrevskommentaren.¹²⁴ Det er et yndet citat for finnerne og også titlen på Mannermaas afhandling. Hvad angår tolkningen af favor og donum som Kristus selv, går jeg ud fra, at Mannermaa med favor også tænker på gratia – ud fra hans egen indholdsbestemmelse, som også indeholder ophævelsen af (Guds) vrede, og eftersom gratia i Latomusskriftet også betegnes som favor dei.¹²⁵ Med denne tolkning løses alle problemer for forståelsen af forholdet mellem donum og gratia og ikke mindst med de sanative udsagn og effektive elementer i forbindelse med donum, hvoraf forståelsen har været meget omdiskuteret. På en måde går finnerne fuldstændig bag om diskussionen om det forensiske contra det effektive. For det hele tilskrives Kristus, der selv – og sammen med ham hele hans gerning – er til stede i den troende. Kristi nærvær i troen skal ikke forstås, som sværmerne forstod det, når de hævdede, at Kristus blot var til stede som en åndelig virkelighed, mens

¹²² Union with Christ pp. 46-48

¹²³ Union with Christ pp. 14-15

¹²⁴ WA 40, I, 229, 15

¹²⁵ WA 8, 106, 6-7

han i virkeligheden var i Himlen – nej, det skal forstås sådan, at han virkelig er til stede på en effektiv måde.¹²⁶

I forlængelse af talen om denne forening med Kristus i troen når finnerne så frem til det virkelige kontaktpunkt med den ortodokse kirke, nemlig talen om den troendes guddommeliggørelse.¹²⁷ Mannermaa kan endog udtrykke sig sådan: ”God is both the object and subject, the actor and act, of faith.”¹²⁸

For mig at se har finnerne fat i noget utrolig væsentligt med deres stærke fokus på Kristus og hans nærvær og gerning i den troende. Tilsyneladende undgår de også faren for at den troendes egen forbedring og gode gerninger bliver misbrugt som et falsk grundlag for retfærdiggørelsen, for det er jo netop *Kristi* gerning i den troende. Alligevel forekommer der mig at være mindst to farer i finnernes tolkning, hvilket betyder, at jeg forholder mig skeptisk til dem. Eftersom jeg vurderer dem på et forholdsvis beskedent tekstgrundlag, påpeger jeg dog disse farer med en vis forsigtighed:

For det første mener jeg, at finnerne med deres stærke betoning af Kristus *i* den troende står i fare for at afsvække Luthers tale om gratia som det *ydre* gode, der stilles op mod det ydre onde (Guds vrede). De har denne forståelse af gratia med,¹²⁹ men med tolkningen af både donum og gratia som Kristus selv, som den troende forenes med,¹³⁰ er talen om gratia, der ifølge Luther netop er det største gode, som det *ydre* gode i farezonen.

For det andet er jeg bange for, at talen om den kristnes kamp, som fylder meget hos Luther, ligeledes har trange kår i finnernes tolkning. Hvis den troende qua foreningen med Kristus bliver guddommeliggjort, hvad bliver der så af kampen? Hvis man ikke kan tale om den troendes eget handlende subjekt, er der for mig at se fare for at miste blikket for den voldsomme dialektik, jeg mener at finde i Luthers teologi mellem Guds alenevirken og den kristnes kamp, som Lerfeldt rammende beskriver: ”Passivitet og aktivitet er vævet ind i hinanden. Passiviteten (resp. Guds alenevirken) er til den grad dominerende, at den næsten synes at udelukke

¹²⁶ Union with Christ p. 86

¹²⁷ Se fx Union with Christ pp. 50-51 samt Asger Chr. Højlund p. 261.

¹²⁸ Union with Christ p. 12

¹²⁹ Union with Christ p. 44

¹³⁰ Union with Christ p. 48

aktiviteten, og dog er aktiviteten hele tiden skjult til stede i erkendelsen af synd, i fortvivlelsen, i troens ”ja” til Kristus, i hjertets fastholden ved nåden, i kærligheden, der øves, og korset, der bæres.”¹³¹

Forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse, som jeg her har søgt at lade Luthers teologi kaste lys over, må siges at være komplekst, og måske giver det først virkelig mening i det praktiske liv. I hvert fald må jeg blot med Uffe Kronborg konkludere: ”Hvorledes Kristus lever og virker *i mig* ved at jeg retter al min opmærksomhed på ham *uden for mig*, forbliver derfor dybest set Guds hemmelighed.”¹³²

3.2 Den troendes forhold til loven

I analysen af Galaterbrevskommentaren har det vist sig, at spørgsmålet om, hvilken rolle loven spiller for den troende, er temmelig væsentligt, når det handler om Luthers helliggørelseslære. Som vi så det, rejser Luthers (og Skriftens) klare afvisning af loven som middel til opnåelse af retfærdighed overfor Gud det uomgængelige spørgsmål: Hvad er lovens opgave så overhovedet? Det spørgsmål besvarer Luther med sin skelnen mellem lov og evangelium og derunder med læren om lovens dobbelte brug.

Dynamikken mellem lov og evangelium er til stede overalt i Luthers teologi. Dynamikken mellem loven, der kræver og evangeliet, der skænker. Denne dynamik viser sig også tydeligt, når det drejer sig om et menneskes gerninger. Lovens gerninger gøres under tvang og er kendetegnede ved deres finale karakter. Det er gerninger, der gøres ”for at...”. De gerninger derimod, evangeliet virker, gøres i overensstemmelse med den nye vilje og har konsekutiv karakter. De gøres ”fordi...”.¹³³ Der sker noget afgørende i forhold til loven for et menneske, der kommer til tro. Som Wilfried Joest skriver, står den, der lever under loven under en fremmed norms tryk, mens den, der lever under evangeliet, handler i spontan frihed. Når et menneske kommer til tro, begynder det at ville det, Gud vil, hvilket også

¹³¹ Svend Lerfeldt pp. 51ff. samt p. 67

¹³² Uffe Kronborg p. 132

¹³³ Jf. Wilfried Joest p. 32.

medfører et nyt forhold til loven. Det begynder at have loven kær. Med andre ord føres et menneske, når det kommer til tro, fra ”du skal” til ”jeg vil”.¹³⁴

Samtidig med at Luther betoner denne det nye menneskes positive samklang med Guds lov, som vi skal se nærmere på lidt senere, understreger han, som vi også har set det i analysen af Galaterbrevskommentaren, en dobbelthed i den troendes forhold til loven: Samvittigheden er fri fra loven, men kroppen må adlyde den.¹³⁵

Denne dobbelthed i den troendes forhold til loven afspejler den kristnes virkelighed som simul iustus et peccator, når begge sider forstås som totale bestemmelser.¹³⁶ På den ene side er den kristne altså fuldstændig løst fra loven, for i samvittigheden skal loven overhovedet ingen plads have, for der skal kun Kristus være. Hvis loven får bare den mindste smule plads, når det handler om retfærdiggørelsen, er man ”afskåret fra Kristus” (Gal. 5,4). På den anden side er den kristne stadig underlagt loven, fordi endnu ikke alt er helbredt (for nu at bruge Latomusskriftets udtryksmåde). Kroppen skal adlyde loven, og evangeliets frihed er ikke en frihed for kødet. På grund af det gamle menneske, som vi aldrig slipper helt af med i dette liv, giver det stadig mening at tale om lovens to brug; loven skal tvinge os til at leve et ydre liv i overensstemmelse med Guds vilje, selvom kødet har lyst til at misbruge evangeliets frihed, og den skal plage kødet, så vi mister tiltroen til vore egne gerninger og drives til Kristus.¹³⁷ På denne måde kommer loven som evangeliets modsætning til at fungere som dets tjener.¹³⁸

Som jeg flygtigt berørte ovenfor, er det imidlertid ikke kun denne negative tone i form af loven som tvang, men også det nye menneskes positive forhold til Guds vilje, der viser sig i Luthers teologi.¹³⁹ Den problematik, der hele tiden stikker hovedet frem, når det handler om den troendes forhold til loven, er spørgsmålet om lovens tredje brug (*tertius usus legis*). Det er et spørgsmål, der har fyldt temmelig meget i Lutherforskningen. Grundlaget for diskussionen er det lidt spøjse forhold, at

¹³⁴ Wilfried Joest pp. 21-22.

¹³⁵ ”Sic conscientia libera sit a lege, corpus autem obediat legi.” WA 40, I, 205, 8-9

¹³⁶ Ole Modalsli p. 170.

¹³⁷ Ole Modalsli skelner mellem formelen *conscientia in evangelio*, *corpus in lege* som udtryk for, at den kristnes ”auswendigen Menschen” har brug for at blive tvunget til lydighed af loven og formelen *conscientia in evangelio*, *caro in lege* som udtryk for, at det gamle menneske skal forblive under lovens dødsdom. Se pp.169-171.

¹³⁸ Wilfried Joest p. 40.

¹³⁹ Jf. Erik Kyndal p. 159 samt Ole Modalsli p. 164.

Luther selv principielt set kun opererer med lovens to brug – nemlig *usus civilis* og *usus theologicus*.¹⁴⁰ Alt tyder på, at den principielle lære om *tertius usus legis* stammer fra Philip Melancthon, selvom den i den senere lutherdom i perioder af mange har været opfattet som Luthers egen. Det betyder imidlertid ikke, som vi skal se, at *selve sagen* er fremmed for Luther.

Wilfried Joest beskriver med en form for definition *tertius usus legis* på følgende måde: ”Dieser Begriff bezeichnet bekanntlich ein positives parainetisches Fortwirken des Gesetzes im Raume des Evangeliums: das Gesetz, sofern es dem Menschen, der im Glauben steht, nunmehr im Namen Christi bestimmte Lebensweisungen gibt, die er erfüllen kann und soll.”¹⁴¹ Denne definition af lovens tredje brug er for mig at se meget rammende, lige bortset fra, at det måske kan forekomme en anelse unuanceret, når Joest betegner lovens ”livsanvisninger” under evangeliet, som nogle, den troende rent faktisk *kan* (dvs.: er i stand til at) overholde. Så langt, jeg kan se, indeholder lovens tale til den troende under evangeliet ikke andet end den hele tiden – også før troen – har gjort. Forskellen ligger i *den måde*, loven taler på. Før troen har lovens tale final karakter. Den kræver total lydighed og opfyldelse *for at* opnå retfærdighed overfor Gud. For den troende derimod, som ikke længere er under loven, men under nåden (Rom. 6,14), har lovens tale konsekutiv karakter. Den skal efterleves, *fordi* den troende allerede, uafhængigt af alle gerninger, men på grund af Kristus, ejer en fuldstændig, tilregnet og fremmed retfærdighed. Den troende er ikke længere under lovens tvang, men under dens positive tiltale, og der er skabt en ny vilje i ham, som ønsker at leve i overensstemmelse med Guds vilje, som kommer til udtryk gennem loven. Det betyder imidlertid ikke, at den troende er i stand til fuldstændig at opfylde loven efter dens indhold i praksis. Luther understreger netop altid, når han taler om den

¹⁴⁰ Se 2.6.1 i nærværende specialeafhandling. Joest gør opmærksom på et enkelt sted i den anden disputation mod antinomerne, hvor Luther udtrykkeligt beskriver, at loven har tre brug, og hvor den tredje lyder: ”Tertio: Lex est retinenda, ut sciant sancti, quatenus opera requiratur Deus, in quibus obedientiam exercere erga Deum possint.” (WA 39 I, 485, 14ff.). Samtidig anfører han dog, at W. Elert har afsløret dette sted som en forfalskning ved at bevise, at det er en næsten ordret afskrift af en passage i Melancthons loci. Se Joest p. 72.

¹⁴¹ Wilfried Joest p. 13.

troendes nye liv i overensstemmelse med lovens positive vejledning, at ”hvad der mangler, bliver tilgivet for Kristi skyld.”¹⁴²

Hermed har jeg allerede sagt meget om min forståelse af tertius usus legis i forbindelse med Luthers teologi. Som det fremgår, er der for mig at se ingen tvivl om, at selvom Luther ikke direkte opererer med tre brug af loven, så kommer selve sagen, som lovens tredje brug handler om, tydeligt til udtryk i hans teologi. Kilden, som det nye liv flyder ud af, er og bliver evangeliet, men samtidig giver han utvetydigt udtryk for den meget væsentlige rolle, loven spiller, når det drejer sig om den kristnes aktive liv: ”Men *når* vi er blevet retfærdiggjorte af troen, træder vi ud i det liv, hvor vi skal være aktive og handle. Hvis sofisterne havde kaldt det første for evangeliet og det andet for loven, havde de på denne vis kunnet skelne ret mellem et liv i betragtning og et liv i aktiv handling. De skulle have lært, at det betragtede liv skal indesluttet i og rettes mod Guds ord, og at man i det slet ikke skal betragte noget andet end evangeliets ord. Det aktive liv skal derimod hentes fra loven. Det omfatter ikke Kristus, men *øver sig* i kærlighedsgerninger mod næsten.”¹⁴³

Det er tydeligt, at denne tale om den kristnes aktive liv, er et andet udtryk for, at den troendes gamle menneske stadig er underlagt loven, og at kroppen skal tvinges til lydighed mod loven, men der siges alligevel noget afgørende om, at den troende stadig har brug for loven som vejleder og som den norm, der bestemmer retningen for hans liv. I denne forbindelse forekommer det mig at tendere til vold mod Luthers tekst, hvis man overalt vil presse en skarp skematisk skelnen mellem det nye og det gamle menneske ned over den som forståelsesramme. Den troende, for hvem det gælder, at alt er tilgivet ved nåden, mens endnu ikke alt er helbredt ved gaven,¹⁴⁴ er for Luther også at betragte som et helt menneske, der har brug for Guds lov – ikke til opnåelse af frelse, men på den ene side til at forhindre og tilintetgøre tilliden til egne gerninger og fortjenester i retfærdiggørelsen og på den andens side til at være praktisk vejleder i helliggørelsen, hvor evangeliet er drivkraften.

¹⁴² Se fx WA 40, I, 408,29ff.

¹⁴³ ”Fide autem nobis iustificatis, egredimur in vitam activam. Ad hunc modum Sophistae recte discernere potuissent vitam Contemplativam et Activam, Si hanc Evangelium, illam legem vocassent, hoc est, si docuissent speculativam vitam includi et dirigi debere in verbo Dei et plane nihil in ea spectandum esse quam verbum Evangelii; Activam vero vitam debere peti ex lege, quae Christum non apprehendit, se exercet sese operibus charitatis erga proximum.” WA 40 I, 447, 22-28

¹⁴⁴ Jf. WA 8, 107, 21.

Det, der kan gøre det problematisk at tale om *tertius usus legis* i Luthers teologi, forstået som udtryk for lovens positive retledende funktion i samklang med den troendes nye vilje til at leve i overensstemmelse med Guds vilje, er, at det er meget magtpåliggende for Luther at den troende i samvittigheden er fuldstændig løst fra loven, ja, død sammen med Kristus i forhold til loven. Samvittigheden er ikke længere under *lovens tvang*,¹⁴⁵ og måske er det netop derfor, at Luther ikke bruger ordet "lov" om den positive vejledning af den troende, selvom selve sagen er der. Loven er netop kendetegnet ved, at den tvinger, fordi den truer med forbandelse og straf, hvis den ikke bliver opfyldt. Men den troende er i samvittigheden løst fra lovens tvang, og derfor er loven i dens positive vejledning i samklang med den troendes nye vilje i virkeligheden ikke længere lov.¹⁴⁶ Når man alligevel i lutherdommen har talt om *lovens* tredje brug, så skyldes det vel, at denne positive vejledning efter sit *indhold* er identisk med loven.¹⁴⁷

Som vi så det i analysen af Luthers udlægning af Gal. 5,13-18, forenes læren om retfærdiggørelse af tro alene med formaningen til at opfylde loven ved at tjene næsten i handlende kærlighed, i formaningen til at vandre i Ånden og ikke følge kødets lyst. Loven kan vise vej, men det er ikke den, der virker det nye liv. Nej, virkeligheden for den troende er, at Ånden har taget føringen.¹⁴⁸ Hermed er vi helt inde i centrum af den sag, som *tertius usus legis* er udtryk for. På sin vis er det egentlig temmelig paradoksalt, men der er altså en uløselig sammenhæng mellem det at opfylde loven og det at vandre i Ånden, selvom vi netop *ikke* er under loven, når vi drives af Ånden (Gal. 3,18).

¹⁴⁵ Jeg minder om den afgørende rolle, som vi i analysen af Galaterbrevskommentaren så, at netop *tvangen* spillede i Luthers forståelse af Paulus opgør med Peter i Antiokia. (Se 2.3.1)

¹⁴⁶ Se Wilfried Joest pp. 72ff. og jf. Svend Lerfeldt p. 281: "Pligten til at elske næsten er for det menneske, som er ånd, ikke en lov; thi troen gør glad og gerne af sig selv, hvad Gud vil. For den er loven ikke mere lov, men "en ven og rejsekammerat"."

¹⁴⁷ Joest sammenfatter klargørende p. 78: "Luther kennt ein Gebot, das nicht mehr vernichtende Anklage, sondern freundlich mahnende Weisung ist. Er kennt ein Gebot, das den Menschen, dem es begegnet, nicht nur von seiner Unerfüllbarkeit überzeugen, sondern auch zum unmittelbaren Erfüllen rufen will. Er kennt anderseits einen Glauben, der solcher Weisung bedarf, weil er die Aufgabe hat, den reliquiae peccati in konkreten Schritten zuleibe zu gehen. Der Glaube ist nicht nur Transitus vom Nichts zum Alles, sondern auch Progressus vom Weniger zum Mehr. Das Gesetz ist nicht nur Nötigung zum Transitus, sondern auch Steuerung des Progressus: es lehrt Schritte tun und zeigt die Richtung, in der sie zu geschehen haben."

¹⁴⁸ Joest pp. 113-114.

Helliggørelse er at leve i en frihed fra loven, som på ingen måde handler om lovløshed. Denne virkelighed får Joest rammende beskrevet med ordene: "Freiheit vom Gesetz ist nicht Gesetzlosigkeit, sondern Liebhaben des Gesetzes, Zusammenklingen des menschlichen Willens mit Gesetz."¹⁴⁹

3.3 Den kristnes hellige livsførelse

Helliggørelse handler i høj grad om en hellig livsførelse, og alligevel er ikke enhver livsførelse, der ser hellig ud, udtryk for sand helliggørelse. Sand helliggørelse handler ikke bare om gerninger, men også om tro. Sand helliggørelse handler både om det nye liv, der skabes i et menneskes *indre*, når det kommer til tro på Kristus og om de *ydre* konsekvenser af dette nye liv i form af gode gerninger og en hellig livsførelse. Det altafgørende er det indre liv. Hvis ikke Kristus bor ved troen i et menneskes hjerte, kan der aldrig være tale om helliggørelse. Gerningerne og den ydre livsførelse kan godt se hellige ud, men hvis de ikke flyder ud af troen, der klynger sig til Kristus, er det i virkeligheden blot ydre skin. Dette bliver udtrykt med Luthers yndede billede: Frugten kan ikke gøre træet godt. Først må træet være godt og så følger den gode frugt.¹⁵⁰ Derfor afviser Luther også på det kraftigste sofisternes lære om *fides caritate formata*,¹⁵¹ for med denne tale om, at kærligheden former troen, vender sofisterne tingene om og gør den hellige livsførelse til en forudsætning for troen, og så er der ikke tale om helliggørelse, men om hykleri.

Den stærke betoning af troen og det indre som altafgørende også i helliggørelsen betyder imidlertid på ingen måde, som vi så det hele vejen gennem analysen af Galaterbrevskommentaren, at gerningerne og den hellige livsførelse næsten bliver klemt helt ud af Luthers teologi. Tværtimod så vi igen og igen, hvilken enorm betydning denne side spiller hos Luther, og hvor magtpåliggende det er for ham at vise, at først *efter* troen kan der tales om virkelig gode gerninger og virkelig hellig livsførelse. Desuden så vi, at den kristnes hellige livsførelse ikke er et liv i selvvalgte og unyttige gode gerninger og fromhedsøvelser, som om man skulle gøre

¹⁴⁹ Joest p. 132.

¹⁵⁰ Jf. WA 40, I, 223, 31f.

¹⁵¹ Se 2.2.

dem for Guds skyld, men at fokus i den kristnes praktiske liv rettes udad i form af tjeneste for næsten i kærlighed.¹⁵²

Den kristnes hellige livsførelse er en nødvendig følge af en sand og levende tro.¹⁵³ Det er blot ikke ensbetydende med, at den kommer af sig selv. Den kristnes liv i efterfølgelse af Kristus er kendetegnet ved kamp mod synden. Som Svend Lerfeldt påpeger, så betyder den kristnes konformitet med Kristus ikke ”blot”, at syndens magt for evigt er brudt, men det betyder også, at den kristne føres ind i en lydighedskrise.¹⁵⁴ Kristus har vundet den endegyldige sejr, men kampen mod synden fortsætter i den kristnes liv: ”Luthers tanker om Kristi efterfølgelse er præget af en ejendommelig dialektik. På den ene side anskues konformiteten med Kristus som en mors spiritualis, der betyder, at synden for evigt er død og begravet. Det, som dør i denne åndelige død med Kristus, vender aldrig tilbage. Kristi død betyder syndens principielle og endegyldige udslettelse. Den, som har Kristus, er inde under en velsignelse, hvis virkning ikke kan ophæves. På den anden side skildres Kristi efterfølgelse som en kamp, hvis lidenskab og hårdnakkethed fremgår af, at der kæmpes om den inderste bastion, nemlig det benådede hjertes fristelse til at ”samstemme” med synden. Kampens bitterhed ligger i, at fjenden har en forbundsfælle i mit eget bryst.”¹⁵⁵

Den kristnes helliggørelse er ifølge Luther kendetegnet ved at være et liv i kamp mod synden, men ikke desto mindre er der også tale om et liv i vækst.¹⁵⁶ For mig at se er der ingen tvivl om, at der i Luthers lære om helliggørelsen faktisk er tale om en fremgang i real fromhed.¹⁵⁷ Imidlertid er det meget vigtigt, at den troende ikke bliver indfanget i sig selv i optagethed af sin egen helliggørelse og sine synlige fremskridt, men i stedet retter al sin opmærksomhed mod Gud som den helliggørende.¹⁵⁸ Desuden har Oswald Bayer ret, når han påpeger, at der i helliggørelsens vækst er tale om et fremskridt i *etisk* og ikke i metafysisk

¹⁵² Se 2.8

¹⁵³ Jf. 2.7

¹⁵⁴ Lerfeldt pp. 79f.

¹⁵⁵ Lerfeldt p. 84

¹⁵⁶ Talen om vækst og fremskridt (progressus) dukker jævnligt op i Luthers skrifter. Fx når han beskriver, hvordan synden skal udrenses. Se fx WA 8, 121, 16f.

¹⁵⁷ Jf. Lerfeldt p. 235f.

¹⁵⁸ Bayer p. 265. For øvrigt er også lige præcis denne fokus på kraftkilden og ikke på egen frugt for mig at se en af hovedpointerne i Jesu lignelse om vintræet og grenene i Joh. 15.

forstand.¹⁵⁹ Uanset hvor helliggjort en kristen nemlig bliver, har væksten intet at gøre med værdigheden overfor Gud. Der gælder alene Kristus og retfærdigheden i ham.

Når Luther lægger så stor vægt på den kristnes livsførelse, som han gør, så er alt dog ikke sagt med kampen mod synden og kærligheden til næsten. Endnu et aspekt ved den kristnes hellige livsførelse er umuligt at komme udenom i Luthers teologi, nemlig hans tankevækkende tale om gerningernes betydning i dommen. Jeg berørte dette aspekt i analysen af Luthers udlægning af Gal. 3,10, men herudover vil jeg inddrage Luthers prædikener om kærligheden over 1. Joh. 4,16-21,¹⁶⁰ hvori han i særlig grad behandler denne side af gerningerne.

I analysen af Luthers udlægning af Gal. 3,10 så vi, hvordan Luther afviser sofisterne, når de fremhæver de steder i Skriften, der handler om gerninger og belønninger som et argument imod Luthers lære om retfærdiggørelse ved tro alene. Luther benægter ikke, at Skriften taler meget om gerninger og belønninger, men viser, at når retfærdiggørelsen nogle steder i Skriften tilskrives gerningerne, så er det fordi troen er inkarneret i disse gerninger.¹⁶¹ Intet sted i Luthers teologi bliver der rokket ved, at et menneske retfærdiggøres ved tro alene. Aldrig tager talen om dom efter gerninger den plads.¹⁶² Alligevel er det afgørende for Luther, at troen ikke bare er en abstrakt størrelse, der svæver frit i luften. Troen viser sig i konkret handling. Det er denne dobbelthed, Luther på genial vis får frem med talen om troen, der er inkarneret i gerninger og som Modalsli rammende beskriver: "Durch die Rede von dem in Werken inkarnierten Glauben wird die Mißdeutung des Lutherschen sola fide im Sinne eines sterilen Glaubens abgewiesen. Die Lehre von der Rechtfertigung durch Glauben allein bleibt dabei jedoch unangetastet. Dem wahren Glauben wird alles gegeben."¹⁶³

Den stærke betoning at gerningernes afgørende betydning, som kommer frem i Luthers tale om gerningerne som inkarneret tro, bliver udfoldet yderligere i hans

¹⁵⁹ Bayer p. 265: "Als ethisches Fortschreiten ist der Fortschritt, von der Heilsfrage entlastet, wirklich weltlicher Fortschritt; er geschieht nicht im Namen des Absoluten und Totalen, sondern in kleinen, gleichwohl bestimmten Schritten."

¹⁶⁰ "Etliche schöne Predigten aus der Epistel S.Johannis. Von der Liebe" fra 1532. WA 36, 416-77.

¹⁶¹ Se 2.5.3.

¹⁶² Jf. Modalsli p. 51.

¹⁶³ Modalsli p. 40.

prædikener over 1. Joh. 4,16-21. Et af hovedtemaerne i prædikenerne er forholdet mellem tro og kærlighed og den rolle, kærligheden spiller på dommens dag. Luther er virkelig klar i sin kritik af dem, der roser sig af evangeliet, uden at troen giver sig udslag i konkret kærlighed mod næsten: ”Til alt dette siger apostelen: Nej, det kan ikke hjælpe, selv om det vel er sandt, vi ved troen ejer og får alt. Men hvis ikke vi også lader troen gennemlyse læren, så er den intet værd, men kun en falsk drømmetro, hvorved du bedrager dig selv. Se derfor på dine frugter, og hvis de ikke er ordentlige, må du ikke bare trøste dig med dit falske blændværk og tro og nåde. Derfor advarer han os her, så vi ikke skal tro, at evangeliet blot befinder sig i ord og tanke, men at det er noget, der må være plantet i hjertet og bryde frem og give sig til kende i kærlighed, og det ved en kærlighed, der er hel og retskaffen både mod ven og fjende.” (egen kursivering).¹⁶⁴ Her ser vi tydeligt, hvordan det indre og det ydre hænger sammen for Luther. Den virkelige skelnen for ham går ikke mellem det indre og det ydre, men mellem det falske og det sande. Det falske er, når ”evangeliet blot befinder sig i ord og tanke”. Det sande derimod består i, at evangeliet ”må være plantet i hjertet” (det indre) ”og bryde frem og give sig til kende i kærlighed” (det ydre). Sand kristendom er altså ikke bare noget indre, men et virkeligt nyt indre liv, der giver sig udslag i en hellig livsførelse. Det er ikke livsførelsen, der frelser, men den vidner om en sand, levende og ægte tro. Derfor har gerningerne en evidentiell funktion i dommen. Det er måske det vigtigste, der er at sige, når det handler om gerningernes betydning i dommen ifølge Luther. Derudover påpeger Luther i prædikenerne over 1. Joh 4,16-21 dog endnu nogle væsentlige aspekter ved gerningerne i mødet med dommen. Dem skal vi ganske kort se på i det følgende.

For det første tegner der sig et billede af en kamp på to fronter på dommens dag. Den ene front er i forhold til Gud, og overfor ham kan vi intet stille op med vores

¹⁶⁴ ”Da zu sagt nu der Apostel: Nein, es wirds nicht thun, obs wol war ist, das wir durch den glawben alles haben und erlangen, Aber wo wir nicht auch den glawben scheinen lasse durch die lere, so wird es gewislich nichts sein, sondern ein lauter falscher trawm vom glawben, damit du dich selbs betreugst, Darumb sihe auff deine fruchte, und wo die nicht rechtschaffen sind, so tröste dich nür nicht deines falschen wahns vom glauben und der gnade, Darumb warnet er hiemit, das man nicht sol dencken, das Euangelium und glaube stehe allein inn worten un bedancken, so wir davon haben, sondern das ein solch ding sein müsse, das im hertzen gepflantzet sey und daselbs heraus breche und sich zu erkennen gebe durch di liebe, und solche liebe, di gantz und rechtschaffen sey, gegen freund und feind,“ WA 36, 443, 23-33

egen kærlighed, gerninger og fortjenester. På den front må vi klynge os til Kristus som vores eneste redning og frimodighed stillet overfor Guds hellige vrede.¹⁶⁵ Den anden front er overfor andre mennesker. Over for dem må vi kunne have frimodighed på grund af, at vi har levet helligt, så de ikke med rette kan anklage os for noget.¹⁶⁶ I denne sammenhæng citerer Luther ofte fra 1. Kor 4,4, hvor Paulus skriver: ”... for jeg er mig ikke noget bevidst, men dermed er jeg ikke frikendt. Den, der bedømmer mig er Herren.”¹⁶⁷ Det er Guds dom, der er den afgørende, og dog betoner Luther kraftigt vigtigheden af at kunne træde frem med frimodighed overfor andre: ”Men noget andet er, at vi ved kærligheden kan rose os og have frimodighed – ikke over for Gud, men over for og imod hele verden ved at vi gjorde alt, hvad vi kunne eller gerne ville, så at ingen kan træde op imod os og anklage os for, at vi med vilje gjorde dem ondt, at vi stjal eller røvede eller brød de ti bud, ja, at vi optrådte stolte og hovmodige over for denne onde og skamløse verden.”¹⁶⁸ Senere kan Luther sågar tale om, at gerningerne skal ophøjes og roses så meget, at de giver frimodighed over for Gud (fur Gott), for disse gerninger er gudvelbehagelige.¹⁶⁹ Men det betyder ikke, at vi kan rose os ”imod Gud eller hos Gud (widder Gott odder bey Gott), dvs. i sagen ham og mig imellem.”¹⁷⁰ I det forhold må vi alene klynge os til Kristus.

I denne meget stærke betoning af, hvor vigtigt det er at leve i kærligheden, understreger han samtidig, at det er Guds kærlighed, der er drivkraften og motivationen. Den ægte kærlighed ser ikke på, hvad verden gør og fortjener, men på, hvordan Gud elsker, og fortsætter så selv med at elske.¹⁷¹

For det andet antyder Luther, at kærligheden også er vigtig i forhold til os selv. Det at vi bliver i kærligheden er nemlig et vidnesbyrd om, at vi er sande kristne og kan

¹⁶⁵ WA 36, 448, 22ff.

¹⁶⁶ WA 36, 448, 36ff.

¹⁶⁷ Fx WA, 36, 449, 31f.

¹⁶⁸ ”Der anderer aber ist, dadurch die Liebe rhümet und trotzet, nicht gegen Gott, sondern gegen und widder die gantze welt, das wir alle gethan haben nach unserm vermögen odder ja gerne wollten thun, das niemand könne aufftreten und wider uns klagen, das wir im fursetziglich beleidigt, gestolen odder geraubt haben odder die zehen gepot an im gebrochen, und also einen homut und stoltz gegen die böse, schendliche welt füren,“ WA 36, 451, 10-16

¹⁶⁹ WA 36, 451, 33ff.

¹⁷⁰ WA 36, 452, 29f.

¹⁷¹ Se WA 36, 458, 18ff.

dermed være en hjælp til vished.¹⁷² Kærligheden er ikke årsagen til, at vi er ægte kristne, men den er et vidnesbyrd om det. Modalsli beskriver det klargørende: ”Ohne selbst in locus iustificationis zu gehören, leisten die guten Werke so dem rechtfertigenden Glauben eine unentbehrliche Hilfe. Indem sie den Gnadenstand bezeugen, sind sie Grund der Heilsgewissheit – freilich nicht Realgrund, sondern Erkenntnisgrund.“¹⁷³

For det tredje er der en tone hos Luther, som handler om, at det er afgørende vigtigt for en kristen at øve troen. Denne tone skinner tydeligt igennem, når han siger: ”For skal et menneske dø som kristen uden nogensinde at have levet som en kristen, hvilken frimodighed og ros kan han da have, hvis både verden og hans egen samvittighed anklager og vidner imod ham? Det vil sandelig blive svært for ham at bestå. Dog skal han ikke fortvivle, men det er en stor kunst i sidste øjeblik at gribe om Kristus, da han ikke kan frembringe nogen troens erfaring eller kendetegn, og nu skal han pludselig svinge sig højt til vejrs og først i alleryderste nød begynde at tro.”¹⁷⁴ Troen skal øves i kamp mod synden og i et liv i kærlighed. Således lærer den kristne også i fald, nederlag og samvittighedsnød at klynge sig til Kristus som sin eneste frelsesgrund. Uden denne øvelse bliver det svært i dommen.¹⁷⁵

Der kan ikke herske nogen tvivl om, at den kristnes hellige livsførelse virkelig er en vigtig sag. Hans betoning af den bliver kun stærkere af, at han hele vejen igennem fastholder, at livsførelsen aldrig er forudsætningen for retfærdiggørelsen, men en helt nødvendig følge af den, og dermed et vidnesbyrd om troens ægthed. Den betydning gerningerne tillægges i Luthers teologi, vidner om, at der ikke bare er tale om en død lære, men om virkeligt liv og om fællesskab med den levende Gud.

¹⁷² Se WA 36, 437, 26f.

¹⁷³ Modalsli p. 47.

¹⁷⁴ ”Denn wenn ein mensch sol sterben als ein Christ, der doch nie als ein Christ belebt hat, was wil der fur einen trotz und rhum haben, wenn beide alle welt uber in klaget und sein eigen gewissen widder in zeuget? Und wird im gar schwer werden, das er da bestehe, Verzweiveln sok er ja nicht, aber da gehöret kunst zu, das er Christum ergreiffe inn dem letzen stündlin, da er keine erfahrung noch zeichen des glaubens auffbringen kann und plötzlich sich so hoch erschwinde, das er aller erst inn den letzten nöten anfahe zu gleuben.“ WA 36, 446, 34ff.

¹⁷⁵ Luthers tale om Übung har ifølge Svend Lurfeldt langfra været genstand for tilstrækkelig opmærksomhed, eftersom det er et enormt afgørende begreb, der indeholder mange facetter af den kristnes kamp. Også i mødet med døden betoner han øvelsens betydning: ”I dødsstunden viser det sig, hvilken betydning det har dagligt at leve i øvelse af Glaube und Liebe. Uden troens vækst og fremgang, uden real fremadskriden i helliggørelse bliver det tvivlsomt, om man i døden kan udføre den kunst, som aldrig blev øvet i livet, at gribe Kristus.” (Lurfeldt p. 247).

3.4 Formaningens nødvendighed

Allerede i analysen af Galaterbrevskommentaren stødte vi på en spænding i Luthers teologi i forbindelse med hans tale om formaning.¹⁷⁶ På den ene side betoner han stærkt, at troen *er* virksom, hvis den vel at mærke er ægte, og på den anden side indprenter han nødvendigheden af at formane og undervise om gode gerninger. I forbindelse med denne spænding trænger der sig nogle spørgsmål på, som vi vil undersøge lidt nærmere i det følgende: Hvis det er Guds kærlighed, der sætter os i brand og det nye liv flyder ud af evangeliet, er det så nødvendigt at formane? Kommer frugterne ikke som en automatisk følge af evangeliets nyskabende kraft? Er det ægte, hvis man bare handler, for at det skal være synligt?

Dialektikken kommer også meget tydelig frem i Luthers prædikener over 1. Joh. 4,16-21, når han eksempelvis siger: ”Smukt kan du pynte dig med ord og lærdom, men det er bedre for alvor at have Kristus i sit hjerte, for *det vil altid komme til syne*. Da det nu ifølge Guds ord går sådan, vil Djævelen så sin sæd alle vegne og have travlt med, at de kristne ikke skal give sig ud i kamp med alvor og ærlighed, men fylde hans hus med tomme kar, der kun har navn af og ord for at være rette kristne, men kun lader det være ord, der svæver på tungen som skum på øl. Derfor er det *nødvendigt, at man altid driver på og formaner til for alvor at være kristne og vise det i kærlighed*, som Johannes gør her, idet han siger: ”Gud er kærlighed, og den, som bliver i kærligheden, bliver i Gud, og Gud bliver i ham.”” (min kursivering).¹⁷⁷ På den ene side ”vil det altid komme til syne”, på den anden side er det nødvendigt at formane. Hvordan hænger det sammen? Noget af forklaringen kommer Luther med her, når han som årsag til formaningens nødvendighed påpeger Djævelens modstand mod et ægte kristenliv præget af kamp. Djævelen arbejder

¹⁷⁶ Se især 2.8.

¹⁷⁷ ”Schon magstu dich mit worten schmücken und gelert sein, Aber ist es rechter ernst und Christus recht im hertzen, so wird sichs wol beweisen, Weil es nu so gehet, bey Gottes wort, das der Teuffel also allenthalben seinen samen sehet und soviel zuschaffen hat, das die Christen nicht rechtschaffen noch mit ernst sich der sache annemen, sondern sein haus füllen nur mit ledigen hülsen, die nur den namen füren und die wort als rechte Christen und lassens allein auff deer zungen schweben als den schawm vom bier. So ist not, das man immer treibe und vermane, das sie dencken und mit ernst Christen sein und dasselbe durch die liebe beweisen, Wie hie S. Johannes thut und spricht: ‚Gott ist die Liebe, und wer inne der liebe bleibet, der bleibet inn Gott, und Gott inn im.‘“WA 36, 421, 30ff.

altså på, at det, der ”altid vil komme til syne”, alligevel ikke kommer det. Lykkes det, bliver der nemlig ikke tale om et nyt liv, men om en falsk tro og om hykleri.¹⁷⁸ Med andre ord er der fare for, at en kristen – helt i overensstemmelse med Djævelens plan – blot er ”kristen” af navn og ikke af gavn, og *derfor* er formaningen nødvendig.

Når det handler om formaningsens nødvendighed, er der i øvrigt en nøje forbindelse til det, jeg har behandlet i afsnittene om den troendes forhold til loven (3.2) og den kristnes hellige livsførelse (3.3). Ligesom det lå som en overordnet tanke i disse afsnit, er det nemlig her helt afgørende at forstå, at der er tale om partialaspektet i den kristnes liv som simul iustus et peccator. Den kristne er fuldstændig retfærdig overfor Gud på grund af Kristus og en fuldstændig fortabt synder i sig selv (totalaspektet). Når det imidlertid handler om den konkrete livsførelse og om helliggørelsen og den reale vækst i den kristnes liv, så er der tale om en helbredelsesproces. Så er der tale om, at det nye liv, som den kristne allerede ejer i Kristus, er ved at bryde frem i hans konkrete livsførelse og at der bliver kæmpet mod synden og det gamle menneske.¹⁷⁹ Det er netop ind i denne sammenhæng, at formaningsens nødvendighed skal forstås. Der er tale om en kamp i den kristnes liv. Synden og det gamle menneske er der stadig, selvom Kristus har vundet den endelige sejr. Nu handler det om at leve i overensstemmelse med det nye liv, men både Djævelen og det gamle menneske kæmper imod. Derfor er formaningen nødvendig, så det gamle menneske korsfæstes, kødet tvinges til lydighed, og det nye menneske opmuntres til at leve det nye liv.¹⁸⁰ Hermed samles trådene endnu engang i formaningen til at vandre i Ånden og ikke følge kødets lyst.

I afsnit 3.3 så vi, hvilken enorm betydning Luther tillægger gode gerninger og en hellig livsførelse. Gerningerne og livsførelsen er en følge af en sand, levende og ægte tro. Dog kommer de ikke af sig selv. Derfor skal der formaneres. Her forekommer det mig imidlertid at være på sin plads at komme med en præcisering. For selvom Luther i samklang med Skriften (2. Pet. 1,10) kan tale om, at vi efter at

¹⁷⁸ Mht. den falske tro og hykleriet har jeg her formuleret mig lidt skarpere end ordlyden i det anførte citat kan bære. Men set i lyset af senere formuleringer vil jeg hævde, at min tolkning holder. Se fx WA 36, 477, 8ff., hvor det blandt andet hedder: ”Wo aber keine liebe ist, da wird auch kein glaube sein, sondern eitel blosser schawm und schedliche heucheley,“.

¹⁷⁹ Jf. Joest p. 99ff.

¹⁸⁰ Jf. Modalsli 169ff.

være blevet retfærdiggjorte af troen gennem gode gerninger befæster vor kaldelse og udvælgelse,¹⁸¹ er det vigtigt ikke at misforstå hans lovprisning af gerningerne i calvinistisk retning. Calvinisterne kan, på grund af deres dobbelte prædestinationslære, have en tendens til en stærk vægtlægning på de gode gerninger, fordi de kommer til at fungere som bevis på, at man er udvalgt til frelse. For mig at se misforstår man Luther fundamentalt, hvis man forstår hans vægtlægning af gerningerne i den retning. Hos ham er grundtonen snarere, at gerningerne skal prises højt, først og fremmest fordi Gud har befalet dem,¹⁸² men også fordi der er alvorlig fare for at troen dør, hvis det nye liv ikke leves ud i form af en hellig livsførelse, kamp mod synden og troens øvelse.¹⁸³

Med denne præcisering vil jeg afslutte den tematiske perspektivering af Luthers helliggørelseslære som den kommer til udtryk i Galaterbrevskommentaren. Jeg har forsøgt at systematisere læren med udgangspunkt i den forudgående analyse og ved inddragelse af Latomuskriftet, prædikenerne over 1. Joh. 4,16-21 samt forskellig sekundærlitteratur. Undervejs har jeg bestræbt mig på løbende at formulere de vigtigste aspekter i små delkonklusioner. Tilbage står nu blot at samle det hele i en endelig konklusion i mere overskuelig form.

¹⁸¹ Jf. WA 40 I, 407, 32f.

¹⁸² Jf. WA 36, 451, 33ff.

¹⁸³ For mig at se er det netop denne tanke, der skinner igennem i det ovenfor anførte citat fra WA 36, 421, 30ff.

4 Afslutning

I dette speciale har jeg undersøgt forholdet mellem tro og gerninger i Luthers helliggørelseslære, hvor helliggørelse i denne sammenhæng er forstået som den kristnes livsførelse efter omvendelsen og væksten i dette liv. Intentionen har ikke været at påvise en eventuel udvikling i Luthers teologi, men derimod at opnå klarhed over den modne Luthers lære på området.

Rent praktisk har jeg gennemført denne undersøgelse med udgangspunkt i en grundig analyse af udvalgte passager i Luthers Store Galaterbrevskommentar fra 1531.¹⁸⁴ De valgte uddrag består både af passager, hvor Luther beskæftiger sig med forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse og passager, hvor det handler mere konkret om den kristnes hellige livsførelse og ikke mindst om lovens betydning for en kristens liv.

Gennem analysen af Galaterbrevskommentaren, med den lidt skæve indgangsvinkel som helliggørelseslæren er til dette retfærdiggørelsesskrift, har det på den ene side vist sig, hvor uadskillelige retfærdiggørelsen og helliggørelsen er i Luthers teologi, og på den anden side hvor skarpt, man må skelne imellem dem. På den ene side er retfærdiggørelsen nemlig det altafgørende grundlag, udgangspunkt og rette livselement for al sand helliggørelse. Samtidig er et liv i helliggørelse så nøje forbundet med retfærdiggørelsen, at helliggørelsen er en nødvendig følge. På den anden side må væksten i den kristnes liv aldrig forstås som forudsætning eller betingelse for retfærdiggørelsen. Gerningerne skal holdes helt ude, når det handler om retfærdiggørelsen, for der handler det om troen alene og Kristus alene. I helliggørelsen derimod er tro og gerninger nøje forbundet med hinanden. Med andre ord har retfærdiggørelsen og helliggørelsen at gøre med henholdsvis det totale og det partielle aspekt i en kristens liv. Retfærdiggørelsen handler om den troendes totale og tilregnede retfærdighed på grund af Kristus og den troendes totale fortabthed i sig selv. Helliggørelsen handler om, at den nye virkelighed, som den troende er sat ind i, begynder at vise sig konkret og synligt i hans liv, men at han samtidig aldrig bliver helt fri for synden og det gamle menneske i dette liv. Det nye

¹⁸⁴ Forelæsningerne blev holdt i 1531, men den bearbejdede skriftlige udgave forelå først i 1535.

liv er en virkelighed allerede nu, og alligevel er det endnu ikke brudt helt igennem i det synlige liv.

Udover at belyse forholdet mellem retfærdiggørelsen og helliggørelsen, har analysen af Galaterbrevskommentaren vist, hvordan den troende skal forholde sig til loven. Samvittigheden skal være fuldstændig løst fra loven, men kødet skal trække under den og legemet skal tvinges til at adlyde. Samtidig bliver den troende en sand lovens gører i dobbelt forstand; først gennem syndernes forladelse og den tilregnede retfærdighed og dernæst gennem et nyt liv i helliggørelse, som Gud virker ved sin Ånd.

Endvidere blev det gennem analysen klart, hvor stor betydning Luther faktisk tillægger de gode gerninger og den hellige livsførelse. Gerningerne har absolut ingen plads i retfærdiggørelsen, men uden for retfærdiggørelsen skal der formanes til gode gerninger med stor kraft og alvor. Det betyder ikke, at man bliver frelst ved gerninger. Når retfærdiggørelsen nogle steder i Skriften tilskrives gerningerne, så skyldes det, at troen så at sige er inkarneret i gerningerne. Dermed har gerningerne altså en evidentiell funktion. En sand og levende tro *vil* få konsekvenser og vise sig i den troendes liv.

Endelig så vi, hvordan læren om retfærdiggørelse af tro alene og formaningen til at opfylde hele loven ved tjenende kærlighed overfor næsten (Gal. 3,14) for Luther forenes i formaningen til at vandre i Ånden og ikke følge kødets lyst (Gal. 3,16). Det nye liv, helliggørelseslivet, er virket af Gud, men det viser sig konkret i den troendes livsførelse i form af kamp mod synden og kærlighed til næsten.

Med undersøgelsen af Luthers helliggørelseslære i Galaterbrevskommentaren som grundlag har jeg efterfølgende systematiseret og perspektiveret de væsentligste aspekter ved at behandle dem i fire temaer. Ovenfor har jeg i store træk gjort rede for den systematiske del, hvorfor jeg i det følgende primært vil uddrage essensen af den mere perspektiverende del.

For det første har jeg belyst forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse ved at inddrage Luthers vigtige skrift mod Jakob Latomus fra 1521. Gennem en sammenligning af Luthers tale om donum og gratia i Latomusskriftet med hans

ovenfor anførte tale om dobbeltheden i det at være en sand lovens gører i Galaterbrevskommentaren, har jeg argumenteret for, at den tilsvarende dobbelthed findes i Latomusskriftets donum. Retfærdiggørelsen og helliggørelsen mødes så at sige i Luthers brug af begrebet donum i Latomusskriftet, hvilket er et stærkt vidnesbyrd om, hvor uadskillelige de er.

Endvidere har jeg fundet det relevant at forholde mig til den nyere finske Lutherforskning, som går bag om hele diskussionen om det forensiske og det effektive aspekt i Luthers lære ved at betone Kristi reale nærvær i troen og den troendes forening med ham. Ifølge finnerne er dette nøglen til at forstå forholdet mellem den tilregnede retfærdighed og fornyelsen. Kristus er simpelthen begge dele. Jeg har givet finnerne ret i vigtigheden af at have blik for Kristi nærvær i troen, men har samtidig med en vis skepsis påpeget to farer, dels faren for at miste blikket for det ydre gode, Guds nåde, som Luther fremhæver som det, det sættes op imod det ydre onde, Guds vrede, dels faren for at miste betoningen af den kristnes kamp.

For det andet har jeg belyst Luthers lære om den troendes forhold til loven. Ud over systematiseringen af det, jeg nåede frem til i analysen af Galaterbrevskommentaren, har jeg forholdt mig til diskussionen om *tertius usus legis*. Jeg har argumenteret for, at selvom denne lovens positivt vejledende funktion principielt set ikke findes hos Luther selv, så er selve sagen der. Luther bruger ikke ordet lov om den sag, måske fordi det karakteristiske for lovens gerning er tvang. Men *indholdet* af Guds positive vejledning af den troende i overensstemmelse med den nye vilje, Gud har skabt i ham, er identisk med lovens indhold.

For det tredje har jeg behandlet den kristnes hellige livsførelse og i den forbindelse inddraget Luthers prædikener over 1. Joh. 4, 16-21 fra 1532. Udover gerningernes evidentielle funktion, som jeg har omtalt ovenfor, har jeg vist, at gerningerne har betydning på dommens dag for vores frimodighed overfor andre mennesker. Andre mennesker skal ikke have noget, de med rette kan udsætte på en kristen. Det betyder imidlertid ikke, at den kristne dermed er retfærdig overfor Gud. I det forhold må han klynge sig til Kristus alene. Desuden er gerningerne en hjælp for den kristne selv som et vidnesbyrd om, at hans tro er ægte. Endelig har jeg vist, at den hellige livsførelse i kærlighed overfor næsten og kamp mod synden har stor betydning for

det, Luther kalder troens øvelse. Et sådant levende og kæmpende trosliv bliver nemlig også en øvelse i at gribe Kristus. Uden denne øvelse her i livet bliver det meget svært på dommens dag.

For det fjerde og sidste har jeg påpeget dialektikken i Luthers lære mellem det, at troen på den ene side altid vil komme til syne, og at det på den anden side alligevel er nødvendigt at formane. Denne dialektik skal ses i lyset af det ovenfor omtalte partielle aspekt i den troendes virkelighed. Det gamle menneske og synden er der stadig, og Djævelen udnytter disse forbundsfæller. Derfor er det nødvendigt at formane til det hellige liv, der flyder ud af evangeliet og troen på Kristus.

Gennem undersøgelsen har det altså vist sig, at det komplekse forhold i Luthers helliggørelseslære mellem troen som Guds gave og gerningerne som den aktivitet, Gud virker i den troendes liv, må forstås som to sider af samme virkelighed. Derfor er de uløseligt forbundne med hinanden, og dog må de holdes skarp adskilte, så gerningerne aldrig bliver gjort til betingelse for troen og dermed for retfærdiggørelsen. Kun med denne forståelse undgår vi på den ene side at begå den største synd ved at tage Guds og Kristi ære og give den til os selv, og samtidig umuliggøres på den anden side et passivt og ligegyldigt kristenliv.

Hermed er spændingerne i Luthers lære om helliggørelsen ikke løste. Heldigvis, kunne man fristes til at sige. For Luthers lære lader sig ikke sådan lige sætte på en formel. Det er bestemt heller ikke det, den er beregnet til. Den er derimod beregnet til at være vejledning og hjælp til bevarelse til frelse i et levende og kæmpende trosliv.

5 Litteraturliste

Primærkilder

- Martin Luther: Rationis Latomianae Confutatio.
Weimarer Ausgabe (WA) 8, 36-129 94 s.
- Martin Luther: In epistolam S. Pauli ad Galatas Commentarius.
WA 40 I, 33-688 + WA 40 II, 1-184 840 s.
- Martin Luther: Etliche schöne Predigten aus der Epistel S.Johannis. Von der Liebe.
WA 36, 416-477 62 s.

Sekundærlitteratur

- Oswald Bayer: Martin Luthers Theologie. Eine Vergengewärtigung.
2., durchgesehene Auflage.
Tübingen 2004, pp. VII-XII + 256-280 31 s.
- Carl E. Braaten & Robert W. Jenson (red.): Union with Christ: the new finnish
interpretation of Luther.
Grand Rapids, Mich. 1998, pp. 1-122 122 s.
- Asger Chr. Højlund: Ved gaven helbreder han naturen. Helbredelsestanken i
Luthers retfærdiggørelseslære.
Århus 1992, pp. 11-18 + 219-286 76 s.
- Wilfred Joest: Gesetz und Freiheit. Das Problem des Tertius usus legis bei Luther
und die neutestamentliche Parainese

Göttingen 1968, pp. 9-133	125 s.
Steffen Kjeldgaard-Pedersen: Troen med stort ”T”. Nogle bemærkninger til Asger Chr. Højlund. Prf. Bl. 1993/18, pp. 373-378	6 s.
Uffe Kronborg: Retfærdiggørelsen hos Luther – med særligt henblik på fornyelsen. København 1999, pp. 7-132	126 s.
Erik Kyndal: Den dyre og den billige nåde – hos Luther DTT 1961, pp. 129-166	38 s.
Svend Lørfeldt: Den kristnes kamp. Mortificatio carnis. Et studie i Luthers teologi. København 1949, pp. 9-293	284 s.
Ole Modalsli: Das Gericht nach den Werken. Ein Beitrag zu Luthers Lehre vom Gesetz. Göttingen 1963, pp. 9-96 og 148-178	119 s.
Regin Prenter: Luthers Lehre von der Heiligung I: Referate und Berichte des 1. Internationalen Lutherforschungskongresses Berlin 1958, pp. 64-75	12 s.
I alt:	1935 sider

6 Deutsche Zusammenfassung

Die Absicht dieser Arbeit ist das Verhältnis zwischen Glauben und Werken in der Heiligungslehre Luthers zu untersuchen. Wenn es um die Rechtfertigung geht, dürfen die Werke keinen Platz bekommen, aber in der Heiligung sind Glaube und Werke miteinander streng verbunden, obwohl sie ganz verschiedene Funktionen haben.

Als Hauptquelle für die Untersuchung wird Luthers Großer Kommentar zum Galaterbrief (Vorlesungen 1531, 1535 herausgegeben) verwendet. Durch eine Analyse dieser wichtigen Schrift wird deutlich, wie nahe die Rechtfertigung und die Heiligung in der Theologie Luthers verbunden sind. Weiterhin weist die Analyse nach, dass die guten Werke und ein heiliger Lebenswandel für Luther von großer Wichtigkeit sind. Auch die Frage, welche Rolle Gottes Gesetz für den Christen spielt , ist sehr entscheidend. Der Christ ist frei – doch er darf die Freiheit nicht als eine Freiheit des alten Menschen zum Anlass nehmen.

Im letzten Teil dieser Arbeit wird auf mehr systematische Weise vier die Heiligung betreffende Themen behandelt.

Das erste Thema ist das Verhältnis zwischen Rechtfertigung und Heiligung. Um dieses Thema weiter zu beleuchten wird Luthers Rede von *donum* und *gratia* in „Rationis Latomianae Confutatio“ (1521) auch behandelt. Es stellt sich heraus, dass eine Doppelheit in *donum* bezeigt, wie die Heiligung mit der Rechtfertigung untrennbar verbunden ist.

Das zweite Thema ist die Frage von dem Verhältnis des Gläubigen zum Gesetz. Das Problem des *tertius usus legis* wird diskutiert und wird - wenn nicht prinzipiell, so doch sachlich - in Übereinstimmung mit Luthers Lehre befunden.

Das dritte Thema ist der heilige Lebenswandel des Christen. Durch Luthers Predigten aus 1. Joh. 4, 16-21 (1532) wird das Gericht nach den Werken behandelt. Die Werke sind am Jüngsten Tag wichtig – nicht in der Rechtfertigung Gott gegenüber, sondern anderen Menschen gegenüber. Weiterhin bezeugen die guten Werke der Glaube, auch dem Gläubigen selbst.

Als das vierte Thema wird ein Leben der Heiligung als ein Kampf beschrieben, in dem die Ermahnung notwendig ist, obwohl das neue Leben dem Glauben entströmt.

Damit ist die Dialektik im Verhältnis zwischen Glauben und Werken in der Heiligungslehre Luthers nicht weggedeutet worden. Das war auch nicht die Absicht. Luthers Lehre lässt sich nämlich nicht auf eine Formel setzen. Das kommt daher, dass es keine tote Theorie ist, sondern eine lebendige, kämpfende Wirklichkeit.